

Camil Sijaric rođen je 18. decembra 1913. godine u selu Šipovice kod Bijelog Polja. Osnovnu školu završio je u Godijevu kod Bijelog Polja, a potom, od 1927. do 1935. pohađja Veliku medresu kralja Aleksandra u Skoplju iz koje je zbog političke aktivnosti isključen. Školovanje nastavlja u Vranju i na tamošnjoj gimnaziji maturira 1936. Od 1936. godine studira pravo na Beogradskom univerzitetu i diplomira 1940. godine. Za vrijeme rata službuje kao sudski činovnik u Sarajevu, Mostaru, Bosanskoj Gradiški i Banjaluci, suradjuje sa NOP, a pod kraj rata odlazi na slobodnu teritoriju i postaje dopisnik TANJUG-a. 1945. postavljen je za sekretara Suda narodne casti u Banjaluci, potom je novinar u listu Glas i dramaturg Narodnog pozorišta u Banjaluci. 1947. prelazi u Sarajevo, radi u redakciji Zadrugara. 1951. prelazi u literarnu sekciju Radio Sarajeva i tu ostaje sve do odlaska mirovinu, 1983. godine. Pojedina djela Camila Sijarica prevedena su na ruski, bugarski, engleski, turski, albanski, poljski, fran- cuski, njemacki, estonski i madjarski jezik. Dobitnik vise knjizevnih nagrada i drustvenih pri- znanja, a bio je redovni član ANUBiH i ANU Crne Gore. Umro je 6. decembra 1989. godine.

Bibliografija

1. Ram - Bulja. Svjetlost. Sarajevo, 1953.
2. Bihorci. Sarajevo, 1956.
3. Suze i zvijezde. Zagreb, 1956.
4. Zelen prsten na vodi. Sarajevo, 1957.
5. Kucu kucom cine lastavice. Sarajevo, 1962.
6. Naša snaha i mi momci. Veselin Masleša. Sarajevo, 1962.

7. Mojkovacka bitka. Svjetlost. Sarajevo, 1968.
8. Sablja. Izbor pripovjedaka. Graficki zavod. Titograd, 1969.
9. Putnici na putu. Svjetlost. Sarajevo, 1969.
10. Zapisi o gradovima. Zavod za izdavanje udzbenika. Sarajevo, 1970.
11. Konak. Sarajevo, 1971; 1980; - Dvorec, prevedel Stanko Janez. Prešernova založba, 1984;
- Veselin Masleša. Sarajevo, 1989.
12. Kad djevojka spava, to je kao da mirišu jabuke. Sarajevo, 1973.
13. Zapisi o gradovima (II). Sarajevo, 1976.
14. Carska vojska. Veselin Masleša. Sarajevo, 1976.
15. Raška zemlja Rascija. Sarajevo, 1979.
16. Francuski pamuk. Svjetlost. Sarajevo, 1980.
17. Izabrane pripovjetke. Univerzal. Tuzla, 1982.
18. Sabrana djela. Knj. I-X. sarajevo, 1981.
19. Price kod vode. Izbor pripovjedaka. Srpska književna zadruga. Beograd, 1982.
20. Jasenovac. Zapisi o logoru. Sarajevo, 1983.
21. Pripovijetke. Svjetlost. Sarajevo, 1984/85.
22. Rimski prsten. Svjetlost. Sarajevo, 1985.

23. Pripovijetke. Svjetlost. Sarajevo, 1985; 1987.

24. Herceg-Bosno i tvoji gradovi. Svjetlost. Sarajevo, 1986.

25. Lirika. Beogradski graficki zavod. Beograd, 1988.

26. Miris lišca orahova. Veselin Masleša. Sarajevo, 1989.

27. Koliba na nebu. Glas. Banja Luka, 1990.

Prema jednoj svojoj posthumno objavljenoj pjesmi, Camil Sijaric je zelio na umoru da vidi cadjavi zavicajni tavan nad sobom i da cuje let lastavica. Tako nekako umiru njegovi planinci, cijim sudbinama je sagradio svoju vелеbnu literarnu kulu. No kao u inat, završio je okrutno urbano, na promrslom kolovozu jedne sarajevske ulice. Ostala je Rijec od trajanja. (Ilja Sijaric)

Sijariceve pripovjetke

... Nesto sto je prokrcila i neodoljivo nametnula moderna epoha jest misao i smisao egzistencije, datih kao knjizevno-umjetnicko, estetsko uoblicenje. Nikad velika djela u proslosti nisu bila bez tog srznog spoznajnog valera. Izmedju Shakespearea i F. Kafke, kako nam je pokazao Jan Cott, ima cak bitnih misaonih saobrazenja u pogledu zahvata ljudskog intelekta u podrucju bivstva. Samo je modernost tu srz mnogo jace naglasila, i stavila u prvi plan pisceva trazenja. Ako je pisac vjeran svom bicu, on neizbježno ulazi u taj vrtlog pitanja. Nemoguce je izbjeći misaonost cim se pocnu pred ljudskim ocima ukrstati svjetlice i munje protivrjecnih sila kojima je razdrta ljudska priroda, skrojena covjeku sudbina. Kod istocnjackih mislilaca se obicno to svodi na pojam fatalizma. Velika je prednost tog gledanja sto stvara cjelovitost vizije svijeta kao u grckim tragedijama. To je ona izvjesnost o kojoj govori A. Malraux kao preduvjetu cjelovitosti umjetnickog djela, nebosklon nad covjekovim svijetom cija boja ostavlja trag na nasem postupku kao i u nasem oku. Ovdje je to izrazeno u vidu idejnog slaganja i razilazenja izmedju Lemesage i njegova pomocnika, haduma, pripovjedaca dogadjaja. Lemesaga je stari ratnik koga je slomilo tovarenje u sultanovu carstvu, koje se u njegovim ocima svelo na jedan "konak". Svjestan fatalnosti raspada, on se povlaci u svoju cutljivost i samocu, izmjenjujuci s vremena na vrijeme misli sa kizlaragom, i ti razgovori su dvostruko znacajni: i kao elemenat karakterizacije tih dvaju glavnih likova romana, i kao odredjeno zajednistvo u pogledima na blisku i dokucnu stvarnost. Lemesaga je dramatski junak djela, kojeg slama njegova vlastita igra: on je mozda i zamisljao neku svoju licnu zivotnu podlogu i nezavisnost u drustvu sa Dzenetom, ropkinjom koju je zavolio, ali koja se ubija, i njemu ostaje samo da raspusti svoj harem i otpremi haduma na put u njegov zavicaj, sto on i cini. Pisac na tome zaustavlja njegovu istoriju, slijedeci kizlar-aginu. Ovaj posljednji, koji za razliku od iskorijenjenog Lemesage, ima svoj toprag negdje u nasoj zemlji i

misli na povratak u svoje rodno mjesto, predstavlja mislioca djela, pripovjedaca nadahnutog orijentalnom filozofijom, i cijeli roman je njegova misaona i emocionalna projekcija. Za razliku od svog gospodara, on je posmatrac i kronicar zbivanja, svjestan prividnosti i prolamosti svjetskog sjaja i gospodstva, bez iluzija o turskom vremenu i vlastitom macaju. Njegov fatalizam je duhovnog osnova uzdizuci se ne samo nad turskom nego i svakom drugom silom i vladavinom, te se vizija novoosnovane knezevine ukljucuje u tu viziju cjeline. Realisticke slike nove policije ne idu preko granica opste kontemplacije, sto upravo pojacava zahvatnost njene sadrzine. U tu osnovnu viziju, koja je mozda najbolje odredjena Kulasevom misli: da se "drzava od ljudi gradi", ukljucen je i taj predstavnik novoga poretka, obrazlozen je i njegov licni stav i odnos: "otac mi je ubijen - ubio ga brat Srbin". Cak se kod tog plasticno zivopisnog policajca javlja i odredjena ljudskost poslije Dzenetine tragedije. Tako se najjednostavan nacin tri sredisnje licnosti razobrucuju okvirnog dekora i svode na svoju egzistentnu, razgoljenu ljudskost. Elementi groteske sa haremom i oslobodjenim ropkinjama koje ne znaju sta bi sa svojom slobodom samo potvrđuju tu knjizevno zacrtanu egzistencijalnost. U toj dokucnoj, realnoj istinitosti vizije svijeta lezi sadrzajna vrijednost djela. A ona je kao srz i sustina knjizevno utjelovljena saobraznim slikama, prvenstveno epizodnog macaja, i narocito piscevim stilom koji je jednog istog zahvata i tonaliteta s kraja na kraj djela. Konacno, unutarnje knjizevno, pripovjedno posredovanje, kojim se kizlar-aga javlja kao stvaralac price i nosilac poruke, daje piscu izvrsnu podlogu distance, a djelu znacaj realisticke, kronicarske objektivizacije, sto je isto toliko odlika stare orijentalne koliko i moderne evropske pripovjedne estetike. **(Midhat Begic)**

CAMIL

Mrzili smo seljake, smijali smo se njihovim naglascima, a ne daj dragi Bože da se ikad u razredu pojavio novi učenik - seljak, zubima bi ga rastrgali ili bi, što je ipak vjerojatnije, bio lincovan riječima, a to se u tim godinama činilo strasnijom sudbinom nego da te netko zatuče na licu mjesta. Kada bi se seljak pojavio na utakmici, prepoznavali smo ga među deset hiljada navijaca; kada bi usao u kino, usred mraka smo ga prepoznavali po mirisu; kada bismo ga sreli na izvidjackom logorovanju, podsmjehivali smo mu se u lice jer on to, kao, ne konta. U svakom slučaju, bilo je krajnje nepreporučljivo u Sarajevu ili u društvu Sarajlija biti seljak.

I tko bi sad znao zašto je bilo tako i šta nam je toliko smetalo kod tih ljudi, jer gradski papci nisu bili ništa bolji od seljaka, zapravo bili su puno gori, ali nam uglavnom nisu smetali. Kod kuće nas nije odgajalo da mrzimo seljake, niti nam je s televizije govoreno da su građani bolji od seljaka. Bit će da nas je u nasoj nesnosljivosti odgajala ulica, a zašto je ona to činila, nema više odgovora jer nema ni te ulice. Ulice umiru sa svakom generacijom, pa umjesto njih dolaze druge ulice koje nose ista imena, iste kuće i iste mirise, tako da nitko nikada niti ne primijeti da su jednoga dana umrle.

A onda bi u školi za lektiru dobili neku seljacku knjigu. Oni koji knjige nisu čitali, ne bi pročitali ni nju, a oni koji su čitali, pljuvali bi iz dubine duše i urbanog uvjerenja koje je kod čovjeka strasno jako kad mu je sesnaest ljeta i godina je 1982. Profesorica bi, jadna, i tim pljuvanjem bivala zadovoljna jer joj je bilo stalo da učenik barem pročita knjigu. Eto, recimo, Price od Camila Sijarica.

Te Price bile su sasvim seljacke, seljacki su bili svi likovi, seljacki je bio ambijent i seljacke su bile sve pisceve literarne i životne fascinacije. Bila je, recimo, neka recenica u kojoj se autor pitao kako bi lovac mogao pucati u medjeda koji gleda zalazak sunca. Joj, kako je to nama bilo glupo i koliko smo se trudili smijati i piscu, i lovcu, i medjedu. A što je najgore, tih

dana se Camil Sijaric pojavio i na televiziji i govorio onako kako su govorile i njegove price i kako, mislili smo, govore seljaci kada nisu dovoljno pametni da se srame toga sto su seljaci.

Da, mi koji smo i inace citali, procitali smo sve te seljacke knjige i u njima seljacke price, ali kao da i nismo. U osnovi bi bolje bilo da smo pametnije utrosili vrijeme i da smo pustili da prodju godine i da nas prodje huja na seljake, da smo sacekali smrt nasih ulica i vrijeme kada cemo se izmirivati i sa sobom i sa cijelim svijetom i popravljati ono sto smo pokvarili u pubertetu. A to vrijeme doslo je za sesnaestogodisnjake iz 1982. vec nakon tri-cetiri godine.

Bas tada u Jugoslaviji je u najsiru modu usla latinoamericka knjizevnost i magicni realizam. Citali smo Sto godina samoce i price nekih cudnih pisaca koji su pisali o seoskim ludama koje pronalaze napustene rudnike dijamanta, o ruznim macehama i krcmaricama u kremama usred prasume, pa bi nam sve nesto bivalo cudno. Kao da smo o svemu tome vec nesto znali i kao da je ta artificijelna blesavost ili naivnost nesto sto nam je puno bliskije nego sto su nam kreatori latinoamericke mode govorili.

A onda se Camil Sijaric opet pojavio na televiziji, govorio isto onako kao sto je govorio prošli put, ali to vise nije bio govor seljaka, nego je bio govor knjizevnoga junaka koji je greskom ispao iz neke daleke prekomorske knjige. I sta ces nego da opet procitas one price, a za njima i sve Camilovo, i procitas iste one recenice kojima si se smijao, pa da te bude stid jer se netko mozda sjeca onoga sto si govorio skolske jeseni 1982.

Camil Sijaric tako je postao i ostao pisac sa iste stalaze kao Gabriel Garcia Marquez i mogu se sada sastati svi knjizevni teoreticari i prakticari ovoga svijeta, urlati da Camilu tu nije mjesto, zavijati na mjesec i udarati se sakama u glavi, ali ostat ce tako. Camil je prvi Gaucho bosanske knjizevnosti, vitez sandzackih pampasa i eglen efendija iz predgradja Buenos Airesa, ali odreci se sjecanja na vlastitu mrznju prema seljacima i svemu onome sto je u

pubertetskoj viziji bilo seljacko znacilo bi izdajstvo vlastite proslosti. Uostalom, sto znaci pucati u medjeda koji gleda u zalazak sunca najbolje mogu znati oni koji su se nekada tome nazor smijali.

Camil Sijaric je na pravdi boga poginuo malo pred kraj onih vremena. Poginuo je ispred Centralnog komiteta, od auta, a da auto u svojoj knjizevnosti skoro nikada nije spomenuo. Nitko ne poznaje lice svoje smrti, od zmije otrovnice ginu oni koji sa zmijama nisu zivjeli, a od automobila oni koji su ih ignorirali.

Camil je bio pisac povijesti, onakve kakva je ova nasa, historije koja se dogodila i prosla, a koju je on spasavao vjestinom cudjenja. Vjerovao je da samo cudjenje spasava njegov svijet, sto je vrlo poucno. Puno je bolje cuditi se svome zivotu nego zaliti za njim.

(Historijska citanka, Miljenko Jergovic)

BUNAR

Voda je sva krenula naprijed, zatalasala se - bistra, široka, i u njoj se zaljuljao crven mjesec, i kraj njega zvijezde, crvene i one, duboke. Vjetar je duvao kroz travuljine, širok i blag, povijao ih tu nad vodom, među njima jedan cvijet, bijel, pod zvijezdom. Zabodeno u toj vodi, golo i samo, i nekako strašno u pustoj noći i tim travama, ono isto dijete koje se Džimširu i prije javljalo, ovako u snu, stajalo je i sada sa šipkom u ruci, i prijetilo: ne da ono vodu, do samo ovako, u snu, da je vidi pod tom travuljinom. Jedan talas, velik, zasukao se pravo od toga djeteta, ispod šipke njegove, i sav plav, od zvijezda, skočio pravo Džimširu na prsa da ga poplavi, u toj noći punoj travuljine, i vode, nad kojom se ljuljao cvijet - bijel. On je stigao da čuje samo smijeh djeteta, i da vidi njegove oči - strašne od sjaja, i velike kako ga gledaju kroz taj smijeh i kroz tu vodu, dignutu svu gore - i skočio iza sna, sav prestravljen i mokar od znoja. Gledao je u mrak i vidio ženinu bijelu košulju, crnu glavu ženinu na jastuku, do nje djecu, i dolje, u ćošku, šaren ženin sanduk, i kroz prozor granu drveta. Drhtao je, jer talas vode i sada je, dok on sjedi tu, budan, na dušek, očiju širom otvorenih, jednako išao pravo na njega, i da nije vidio tu ženinu glavu i taj sanduk, on bi ciknuo, vrisnuo bi izglasa, od te strašne vode i djeteta u njoj, a ovako stišao se, držao se rukama za čelo, slušao konjsko grickanje zobi, dolje u izbi, pod patosom koje ga sasvim rastrijezni od sna.

Sjedio je skrštenih nogu, glave oborene i teške, i sad, u tišini, uz to konjsko grickanje zobi, mogao sasvim dobro da čuje kako tamo, u drugoj sobi, njegov brat Sejdul broji pare, i da dobro vidi kako te pare propadaju nekud između prstiju, bježe, i više ih nema, ostaje samo pust glas bratovljev, i prazna ruka. Ni do čega Džimširu više nije bilo - ni do kuće, ni do trgovine, ni do te crne ženine glave, potonule u bijeli jastuk tu pokraj djece - jer snovi o vodi odronili su ga, izjeli sasvim, i legne li samo, spusti li samo glavu na jastuk, na torbu, na travu, ona je tu, valovita, omeđena travom, u njoj dolje nebo i zvijezde, na njima cvijet - bijel.

Leži ta voda negdje pod zemljom, a gdje - to se Džimšir pitao stalno od kad mu se počela da javlja, ovako u snu, i od tada on nema mira, ni pameti, niti zna za kuću i za ženu, zna samo za svoju karavanu, žednu, umornu, koja stalno gazi kroz suhu Pešter, i kojoj se on vezao za rep još onda kad je bio momčetom. Išao je on tako za konjima, mrtvim od žeđi, po cio dan ljetni - žedan i sam, i svi bi, i on, Džimšir, i ti konji pred njim, plazili suhe, krvave jezike, kroz cijelo Ugljansko i Melajsko polje. I zna za tu vodu što je gleda u snu, negdje pod zemljom u suhim poljima, niz koja ga stalno vuče karavana.

Jednom je, tako, za karavanom, noćio u suhom Melajskom polju, u tvrdoj travi, pod divizmom, i noću čuo pod zemljom vodu, kako klokoće, javlja mu se jasno: evo me, tu, duboko dolje ispod ove suše - ili je to bio sam san jedan. Od tada ga ti snovi stalno muče i stalno vodi jedna misao: da kopa zemlju, da vodu traži, dok ne umre. Našao je vještake, dao im pare, prošli oni svud Melajskim poljem, gledali zemlju, mrvili je prstima, kidali travke i žvakali, i najzad rekli: sve je uzalud, nema vode tu nigdje, ne traži je.

A vode su u snu stalno dolazile, i u njima to golo dijete, i taj cvijet - bijel, plašile ga svojim talasima, velikim, koji su išli pravo na njega, na njegova prsa, da ga potope.

Išao je od tada kao sjenka - zanesen tom vodom.

Njegova snaga počela je da kopni od tog stalnog suhog lutanja sa karavanom kroz ta duga polja - Ugljansko polje i Melajsko polje, i od tih stalnih snova o vodama, i danju i noću, čim glavu spusti na jastuk, na torbu, na travu.

Nije vjerovao vještacima.

Ni svome bratu, koji mu se smijao i bojao se da on ne poludi od tih snova i te karavane, žedne, pred njim, niz polje. Ležao bi tako nasred trave, s uhom privijenim uz suhu zemlju, i

slušao - ali se voda nigdje nije čula, do ono jednom, kad je ležao pod divdzmom, noću, s mjesecom gore na vrhu neba, s karavanom privezanom za plot. On je razmišljao: voda bi se tu morala naći, duboko, pod zemljom, jer cio ovaj kraj peštarski nema nijedne tekuće vode, do izvor pokoji, i to malen, iz kamena, koji ljeti ispije sunce, isuše vjetрови. Pobjegnu tada odatle ptice, i na suh pijesak, ispečen suncem, popadaju mrtvi leptirovi. Karavana tu ipak zastane, kraj suha izvora, i dvori - oči konjske gledaju suho, gubice dotiču suhu ploču, znojjava, tijela od nešta zadrhte, osjete studen od vruće žeđи, od znoja izgube snagu sasvim, u tim poljima. Da je mogao, on bi nekud pobjegao, iz tih polja, u kraj drugi, vodan, zajedno s bratom i djecom, da ne gleda ta mučenja konjska, na tim golim suhim leđinama, da svemu tome jednom kaže: idi, bijedo. Ali ne može, jer ne daju mu ti snovi o vodi, i odluka što ga svega ščepa, za gušu, za prsa, za živac svaki - da traži vodu u tim poljima, da kopa zemlju, duboko, dok ne umre. Nađe li je - on će biti srećan: karavana više neće žednjeti, ni on, ni putnik, ni ptica.

Od tada ga snovi hvataju sve češće.

Tako, u snu, najednom, nasred polja izraste žena, pravo iz zemlje, bijela sva, visoka, diže se gore i sve je tanja, i dok je on začuđen gleda, ona se obrete sva u vodu, u bistar mlaz vode, pjenušav, visok, koji poslije otiče poljem, niz divlje trave, pod suncem. Stane karavana pa pije tu vodu, i on je pije, i pije je ptica, i vuk. Da poludi. I on i oni kojima to priča.

Osvanuo je tako sjedeći, kraj ženine glave na jastuku, i glava dječijih, gledajući u sanduk i slušajući kako dolje u izbi zoblju konji. Cijelo vrijeme on je razmišljao gdje da kopa zemlju i traži vodu, koliko duboko i kojim parama, jer pare su bile sve u brata. On ustade i pođe k njemu, u drugu sobu, da mu ispriča šta je naumio i da se isvađa sa svojim bratom, koji je bio škrt na pari. Prolazeći uskim hodnikom, koji je dijelio dvije sobe, i iz kojega se, kroz otvoren prozor, mogao da vidi cio Novi Pazar, on ču kako dolje šumi voda, kraj vodenice, i još

jednom se zareče u sebi da neće bratu popustiti, nego će još danas kopati zemlju, tražiće vodu. Njegov brat Sejdul još je spavao. Otvarajući lijeno oči, koje su svu noć gledale u pare, i tarući ih blijedim prstima, koji su svu noć te pare brojili, on odmah pomisli da će i sad Džimšir da mu priča svoje lude snove, i jutros htjede da ga otjera. Ali on ne poče jutros o snovima, nego o novcu, i priča ispade tako strašna, da Sejdul skoči pravo na noge i zagleda se bratu u lice kao da hoće da ga oplače, jer je poludio. Džimšir je stajao sasvim mirno, zagledan tamo, preko brata, u ono dijete i onu vodu, i u vodi silnu travuljinu, i odluči da ne popusti, ma koliko Sejdul kukao za novcem. To što je Džimšir rekao bratu, značilo je propast trgovini koju su dotada zajedno vodili - stariji Sejdul držao dućan, a mlađi Džimšir išao s konjima, vodio kroz Pešter karavanu, dvaput u nedjelji, otud i odovud, i uvijek žednu.

Iako mlađi, Džimšir je od brata izgledao stariji - hodio je tromo, korakom odnekud uvijek jednakim, gledao u zemlju i preda se i onda kad hodi tu po gradu, jer se naučio tako za konjima. Brljao se rijetko, i to samo onda kad ga, tako ponekad, natjera žena - da takav, čupav kao jarac, ne izlazi na pazarski sokak, među svijet i prijatelje.

Jutros je pred bratom stajao čupav, i njemu ga od srca dođe žao, gledajući ga tako jadna, i sada, eto bez pameti. I malo, pa se sva kuća dade u kuknjavu, jer će se braća dijeliti, i jer karavana, i Džimšir za njom, više neće gaziti kroz Pešter niti sa Bihorom trgovati. Žena Džimširova bila je najgora. Udata za njega prije deset godina, ona je bila željena svoga muža, jer zbog toga njegova lutanja ona je rijetko bivala sa njim - onda samo kad se vrati s puta, kaljav i umoran, i uvijek čupav, da prenoći samo i rijetko dani, nemajući vremena ni toliko da se ispava i račune svidi. Ona mu je zborila da će pobjeći i da će mu kuću ostaviti, i djecu, jer je ovako kao i bez muža, a jutros se na to i zaklela, kroz plač i vrisak, ako se samo odvoji od brata i zakopa gore u ta suha polja, gdje će izgubiti sve što ima, imanje svoje i svoj život, da najzad gladan pođe po svijetu, i on i djeca mu.

A on je vidio samo vodu, i samo mokru travuljinu, i nad njom cvijet - bijel. I samo je jednu riječ rekao, i to bratu: da se podijele ako ne da pare.

Tri je dana kuća Sejdulova bila tužna kao da je iz nje ispraćen mrtvac. Bio je tužan i sam Džimšir, i ni s kim nije govorio, do sa svojom djecom, držao ih je stalno na koljenu i pričao im o Duridanu, a pri tome mislio na vodu, veliku, negdje pod zemljom, gore u suhom Melajskom polju, kud provodi žednu karavanu. Od nje mu je ostala samo polovina, od karavane; petoro konja, i prazni sanduci, i džepovi puni para.

Za njim je kroz grad trčala žena onda kad je kupio ljude da mu u polju kopaju bunar, i da je samo po nečem smjela, ona bi glasno zapomagala da se ljudi ne primaju posla, jer njen je muž sasvim poludio, ali je očaj ipak odavala mahanjem ruku i čupanjem ruha, javno, na čaršiji, pred tolikim svijetom. Oni što su čuli koliko plaća, i šta će imati da se radi ostali su na mjestu kao ukopani, i samo svoje bečili oči, od čuda dvostruka, jedno zbog nadnice koja je velika, a drugo zbog posla koji je lud. Gledajući ga i slušajući, onako čupava i zanesena, tu pod jablanom, na čaršiji, mnogi su mu u sebi otpjevali pjesmu sa žaljenjem: zbogom, tugo. A Džimšir ih je jednako zvao, i dvostruko digao nadnice, ostavljajući utisak očajan: da moli ljude da se prime posla koji mu se i samom čini mahnit i lud. A kad su se ljudi stali da javljaju da će mu ipak kopati tu zemlju, i to ne zbog toga što će naći vodu, jer u to niko vjerovao nije, nego zbog toga što dobro plaća i što će se u njemu nešto popraviti kad ostane bez para i vidi propast, on je opet, tu nasred čaršije, vidio ono golo dijete, zabodeno tako u vodu, a oko njega mokru travuljinu i cvijet - bijel.

Kuća ga je s kuknjavom ispratila - pred tim radnicima, koji su se smijali, pred lopatama i trnokopima, pred svojim konjima s tovarima hrane - na čijem je čelu, jašući danas prvi put na sedlu, išao Džimšir, mahnit od radosti, kao da za sobom vodi jaz vode. Kroz tupu jeku kopita, i muklo rezanje trnokopa, privezanih za konjske samare, on nije čuo kletvu svoje žene da će

otići svojoj braći, i kuću njegovu ostaviti mu do propadne, i pri tome plakala uz zvek željeza na samarima.

Tako je te sušne godine, prije no što će balkanski ratovi, po ljetnjem danu i prašini, Džimšir Tuhovac, iz Novog Pazara, izašao u Pešter da traži vodu, u sušnu polju gdje niko pametan nije držao da ima vode.

Radilici su kopali cijelo ljeto, i cijelo ljeto Džimšir ih plaćao, nimalo tužan što pare troši i što od toga koristi nema, jer još ima i polja i para, i jer se još u snu pojavljuju vode, i oko njih guste travuljine, i nad njima - cvijet - bijel.

Melajsko se polje obrete u džombe. Sve jednu rupu iskopaju - duboku, široku, crnu, pa je opet zagru zemljom, i počnu drugu tamo gdje Džimšira odsiječe pamet da bi tu voda morala biti, jer je baš te trave vidio u snu, i baš tako dolinasto mjesto. A trava mnogo, i dolina mnogo, i on po njima hodi izgubljeno, i čini se nigdje neće stati dok ne naniže bunar do bunara, ili ne naiđe na živu vodu, iznenada, kao u snu. Za njim se pomjera i sva ta gungula: radničke staje i kuhinje, i ona mučna dosada ljudi koji rade posao glup, i u kojem ne vide smisla, sem to jedino što primaju nadnice, i to uredno, na vrijeme, svakog petka čim izgrije sunce.

Džimšir je pare davao od srca, i samo da bi se tada osmjehnuo kad ih stavlja radniku na ruku. To bi radnike pomalo zbunilo, jer su zbog nečega vjerovali da para data slatko i veselo, neće nikad otići uzalud, i trunka nade, baš u tu vodu, prosjala bi negdje u dnu duše, i s kopanjem već se ugasila. Postajao im je taj čovjek čudan, i sve čudniji što više blijedi, što čili, polako a stalno, kao da ga jede sama ta zemlja koju kopa. On se nekako saživio s tom zemljom, tako crnom i suhom, on žut sav, lak, ona golema, teška, bez kraja. Leži on po njoj, sjedi, privija uho dolje među trave, ili noću gleda u nebesa, u zvijezde, a u stvari vidi opet zemlju, tu pod

leđima, pod travama. Zborio je malo - samo s ljudima kad se pozdravlja, i činilo se da nema ni kad od tog stalnog gledanja u zemlju.

Svako kopanje novog bunara unosilo je u njega radost. A zatrpavanje već iskopanog nije ga mnogo žalostilo. Nikad nije postao očajan, niti mu je posao dojadio. I činilo se upravo tako kao da drugog posla i nema i nikad ga ni imati neće - do to kopanje crne tvrde zemlje, tu pokraj džade karavanske, na čemu će ostati do smrti. Tako su zborili svi tamo na džadi kad bi zastali da vide radove. Ljudi su ga žalili.

A žena njegova, u Novom Pazaru, nije prestala da sanja snove - u kojima joj njen muž Džimšir, lud potpuno i mokr sav, gologlav i bos, i raspasan, izlaza pred oči i ruga joj se što nije otišla svojoj braći. Zanesen traženjem vode po poljima, on je rijetko silazio kod nje, a kad bi sašao, bio je šutljiv i izgubljen, kao da više nikom ne pripada, ni toj ženi ni toj njenoj djeci, do samo gore tim poljima, i tim radnicima što ih kopaju. Sada je bivao još čudniji, i sav je zemljom mirisao i nekim travama teška zadaha, koji bi dugo ostao u kući, u postelji njegovoj i kosi dječijoj. I gledao je samo dolje, u šaren čilim i dječje noge, i vidio samo ono golo dijete, oko njega vode i travuljine, i nad njima cvijet - bijel. U čaršiju nije izlazio, jer bi mu se rugali i smijali - a prijatelji njegovi žalili ga i odvrćali od luda posla, koji će ga dovesti do prosjaka, i njega, i ženu mu, i dje-cu. Uzeo bi pare i vratio se - da opet sjeda među trave, sve žući, bljeđi, sam i nijem.

Jednom je i Sejdul izašao da vidi šta li mu to brat gore radi. Jašući na konju i vrteći glavom, on je obišao redom sve jame, one otvorene i već zatrpane, i za bratom plakao kao da je mrtav. Vidio je svu njegovu propast. U razmacima, ne rijetkim, svuda tamo gdje je kopana zemlja, crnjeli su se krupni lišajevi, na inače zelenoj ledini, kao da je neko, džinovskim stopama, gazio tuda po tvrdom polju, i još mnogo ima da gazi, i da za sobom ostavlja stope - uvijek suhe.

Prišao je bratu pod slamnu staju, u kojoj je ležao i sjedio, na krevetiću spletenu od pruća, i šutio sa njim dugo. Gledajući u svoju obuću. Džimšir u zemlju. Prvi je gledao u strašnu bijedu koja će mu brata zadesiti, a drugi, Džimšir, ono golo dijete, i one mokre travuljine, i nad njima cvijet - bijel. Nijesu imali ništa da zbore, ništa da jedan drugome požele, sem toliko samo da uzgred vide, ovako šuteći gledajući preda se.

Zborili mnogo nijesu ni prije, sem toliko dok svide račune, a danas nemaju ni tih računa, nego svaki ima svoj posao, jedan da u gradu vodi trgovinu, drugi da ovdje prevrće zemlju.

Ipak mu je Sejdul najzad rekao da mu je posao sav uzaludan, i da je vidio da tu vode nema - zalud troši i sebe i ljude, a on mu kratko odvratio da mu na konju nije stegnut kolan, neka to vidi, preče mu je.

Na tome im se i svršio susret, prvi poslije njihove diobe, i brzo pao u gluh zaborav, kao da se nijesu ni sastajali. Posljedica toga ipak je bilo, i to loših, koje Džimšir, uz svu upornost i nastojanje, nije mogao da otkloni - naime, radnici, videći da u rad koji radi, ne vjeruje ni sam brat Džimširov, i sve to kopanje, dosadno i mučno i onako, postade im sada odvratno, i u njemu oni sami glupi i smiješni, jer čine ono što mudar ne čini - idu za pameću jednoga čovjeka za koga svak veli da je poludio. Neki odmah pukupiše alat i odoše kućama, pošto u petak, po izgrevu sunca, primiše isplatu Džimširovu, uz onaj njegov veseli osmijeh, koji se jedino mogao da vidi tada, u petak, kad radnicima izdaje nadnice. Druge on zadrža - time što im povisi nadnice, i iznajmi nove radnike.

Ova stvar ga - odlazak radnika, nimalo ne zbuni i ne uplaši, jer Džimšir Tuhovac je ovaj posao gledao kao i karavanu - ići će on za njim polagano, korakom jednakim ali stalnim, kao što ide za karavanom, koja nikad nije zastala niti ikad put promijenila otkad joj se on svezao za rep. On se navikao da na kraju puta, koji se ponekad činio beskrajan, osjeti sreću

pobjedničku, i dolje u grad, noću ili danju, po zimskom mrazu ili ljetnoj žezi, uplovi sa svojim teškim tovarima, koje je vodila njegova ruka. I sa ovim kopanjem stići će na kraj - tvrdo je u to vjerovao Džimšir, a kraj, taj će biti samo voda, treba joj ići, duboko, pod zemlju.

I Džimšir Tuhovac je išao tim putem, i za njim su stope ostajale: crni, veliki lišajevi uz polje, kao guvna. Strast mu postade to traženje vode, i uživanje neko tiho, onako kao kad čovjek hodi, sam, polako, i zna kud ide ima cilj svoj, i sve mu je bliži. Pri tome on na sve zaboravi, dolje u gradu na ženu i kuću, a prije toga na samog sebe - i zapusti se nekako strašno, sav zakosmati, uzeleni od trava, ucrni od zemlje. Takav je gazio po ledinama, takav ležao u travama - uočljiv samo onda kada stoji, jer je bio sav kao trava, kao zemlja.

Svi su mislili da ti glupi radovi neće trajati dalje od jeseni - srešće se do tada Džimšir s pameću. A on baš tada, u tu jesen, smisli nova i dublja kopanja, i nadnicu nimalo ne smanji, iako su dani bili kraći.

Radove su prekinule jesenje kiše, i Džimšir se, sav kaljav i čupav, vratio u grad s radnicima, naoko ni tužan ni uznemiren, što nije uspio da izvadi vodu. Kao da je na vojni bio - takav je Džimšir izgledao po povratku sa peštarskih polja: zelen i blijed, i mršav, strven brigama i lošim življenjem, ali neveseo nije bio, ni tužan, no nekako upravo onakav kao kad se vraćao s puta sa svojom umornom karavanom - to jest čutljiv, i nečim zanesen; tom vodom i travom, svom mokrom, nad kojom se dizao cvijet - bijel.

On takav ostade cijele zime.

Ali više niko nije držao da je on čutljiv i zanesen zbog toga što vodu nije našao, nego što je sad sasvim propao - ostao bez novca.

Bila je ta zima snjegovita.

Planinom se nije putovalo. A s karavanom baš nikako. Pa ipak se Džimšir usudio i jednoga dana pošao s konjima, ali se vratio sav premrzao, slomljen i bolestan, i zatim dugo bolovao sa izgledima kao da se neće više ni dići na svoje noge. I baš tada, dok je bio u vatri, najviše su ga morili snovi - sve neke vode, velike vode, potekle iz svakog njegovog bunara, i sve neke trave, mokre trave, i nad njima cvijet - bijel. Budan opet, on je očima, zabodenim u tavan od šašovaca, gledao sebe i karavanu, tu, pred sobom niz tvrdo polje, i u tom polju on skreće nadesno, ne mnogo, jedva jednu stotinu koraka, i tu na česmama poji karavanu, i voda mu sve teče oko nogu, sve po nekom bijelom kamenju, nad kojim se roje leptirovi.

Brat Sejdul mu je dolazio često, i šutio dugo uz njegov dušek. Pošto bi se nagledao brata, i brat njegov gore šašovaca, on je odlazio. Jednom je ipak pitao Džimšira ne sanja li više o vodama, a on mu nije htio da kaže da će na proljeće opet kopati.

I s prvim proljećnim maglama nad gradom, žut od bolovanja i iscrpljen, Džimšir je opet stao da sakuplja ljude, a žena njegova stala da kuka pred bijedom u koju je vodi muž. I kad bi to išlo, i kad bi to smjela, ona bi onakva - grlata i jaka, stala na čaršiju, odmah kraj jablana, i vriskala bi, zapomagala da što je muško i što nju čuje skoči i uhvati njenoga muža, jer sasvim je skrenuo s uma, prevrće polja i ledine, i kuću svoju hoće da uništi - aman. Ovako, ona se samo jela u sebi, i kukala u šake, i noć cijelu plakala nad djecom, kraj jastuka, na koji joj glava nije padala, ni u dvije noći. Njemu nije smjela ništa da kaže otkad mu je ono kazala lani: da će mu kuću ostaviti, i djecu da će mu ostaviti, i braći otići, pa slagala. Otkad je počeo da računa troškove, i brigu brine otkad će i kako učiniti tolike pare, on je često gledao u njen fes na glavi, opšiven do pola dukatima. Džimšir Tuhovac prodade konja, uštavljene kože i grdan vosak što ga pripade pri diobi s bratom, i ne rasu ženine dukate. Za sada se svršilo sve na tome što ih je Džimšir samo prebrojao i pitao u gradu koja im je cijena. Pred put svoj gore u peštarska polja, on pregleda sve po svojoj kući i više ne nađe ništa vrijedno za što bi se

mogla otkinuti para. Ni za čim nije zažalio - jer sve su to bile smrtne stvari, vijeka kratka i ništavna, a vječan je samo put peštarski i karavana koja njima gazi - i vječna će biti ta njegova voda, a ona mu se i sada u snu javlja, i sve neke mokre travuljine, i nad njima cvijet - bijel. Kopanje je počeo uz te magle prolječne, kroz koje Džimšir izađe tajke, tako da ga u gradu niko ne opazi, i ne isprati, do jedino njegova žena svojim kukanjima, sad nešto glasnijim, jer je bila magla.

Na polju pustu, presječenu putem s kraja na kraj, po kojem su rasle prve trave i prvo cvijeće, i čučale magle nedjeljama - desno od puta, više jama zatrpanih lani, izrastoše iz zemlje crne staje, sa dimom gore, i opet se zacrnje prevrnutu zemlja, na ledini što se zelenjela. Kopalo se lijeno, kao iz bijede, i umaralo vrlo brzo, jer niko ne shvaća to što radi, niti u tome vidi kakva smisla.

Liježući po mokroj zemlji, i ostajući dugo s uhom u travi, Džimšir se prokašlja, i slab i onako od zimušnje bolesti, požutje brzo i ucrnje, gore nego lani. Slušajući ga kako kašlje, i gledajući ga kako žuti i crni, radnicima se on, i posao njegov učini tužan i žalostan, i da svim tim sam đavo upravlja.

Sada je mogao svak da vidi da se i život Džimšira Tuhovca, i kesa njegova u njedrima, brzo svode na sve tanju žicu, i da dugo nijedna neće istrajati i čim se prekine samo jedno - prekinuće se i glupi radovi, i ostade o njima samo priča.

Zapadno od polja Melajskoga crne se šume. Na vrhu planine, prema nebu, te šume se čine kao češalj. Tamo su se prvo iščešljale magle, pa niski oblaci tjerani vjetrom, pa najzad počele guste kiše s tamom, tjerajući niz polje putnike kao prutom. Ta kiša potraja cijelu nedjelju, i voda ispuni iskopane jame, prekinu radove. Staje i busare prokapaše, ljudi se nagrčiše oko vatre, nažmirkaše u ljutu dimu. Sa svoga kreveta, ispletena od pruća i dignuta visoko od

zemlje, savijen u klupko i umotan u jorgan, Džimšir bi dugo gledao u kišu ne misleći ništa i ne ljuteći se što ta kiša nikako ne prestaje - i tako bi, u stavu sjedećem i sav u jorganu, i zaspao, očiju napola otvorenih - snom zečijim, da je teško bilo pogoditi kada spava a kad je budan. Ustao bi samo kad je obrok - i radnici bi tada vidjeli da on na tom pruću i u tom jorganu spava obučen i obuven, da mu je glava sva začupavila i krv iz lica sasvim pobjegla, pa postao bijel i providan kao džam. Vlaga ozdo i kiša ozgo - jer busara je prokišnjavała, ispiše iz njega svu snagu i zdravlje i načiniše ga pravim bolesnikom, kojem su dani odbrojani. Pa i takav, kroz rosu na travi i kroz maglu, kašljući stalno i kišući, on bi poslije svakoga ručka obišao jame i gledao koliko se u njima napunilo vode. Ono što je Džimširu Tuhovcu, još kod prve kiše palo u oči, bilo je da zemlja nije svud jednaka, da neke jame dobro drže vodu, a neke je sasvim propuštaju, iako se zemlja, kad se okom gleda, činila svuda jednaka i ista.

To ga je zbunilo.

Dugo bi stajao nad tim praznim jamama i razmišljao otkud je to — i sam sebi davao odgovor: tu je zemlja rjeđa, tamo je tvrđa - drugo ništa ne može da bude.

Tamo, preko brda i planina, lomili su se polako oblaci, otvarali bunarevi vedra neba, i kroz njih se probilo sunce. A sutra je osvanuo dan čist, nad poljem koje je bilo sve mokro, bijelim maglama poprskano. Lijeno i bezvoljno radnici su opet stali oko jama, stajali su dugo, grijući se sunca poslije kiša, pod kojima se sa trava dizala para, vruća i slatka. Čekao ih je posao do očaja kaljav, i niko mu nije mogao da priđe. A Džimšir je bio čovjek takav - nikad on nije tjerao radnike da rade onda kad im se ne radi, pa je i sam stajao na suncu, i ostao tu dugo šetajući. Jer na silu ne može se ništa - držao je Džimšir Tuhovac - ni voda naći, ni radnici tjerati, nego u tome treba naći korak, onaj sitni a odlučni korak kojim je išao za karavanom i uvijek stizao kud je htio. Toga dana Džimšir je rekao da kopaju samo suhu jamu, onu što je vodu propuštala, jer on je držao da ta voda pod zemljom mora da ima svoj otok, i htio je da

ide za njom. Radnici su samo zgledali i nijedan ne sađe u jamu, jer nešto luđe od ove odluke nijesu mogli zamisliti. Cio dan su sjedili na suncu, sušeći svoja iskisla ruha i pričajući dokone priče - gledajući pokatkad Džimšira kako i sam sjedi uz staju, ni trunke jedne ni ljut ni zabrinut što ne rade, kao da je sve to on predvidio, i da baš tako treba i da bude.

Sutradan je osvanuo petak, i on im rano, u izgrej sunca, kao i uvijek, isplatio nadnice za cijelu nedjelju, tako da je sve to izgledalo kao kakva čudna dječija igra, u kojoj ipak neko propada - on, Džimšir. U toj igri, na tvrdoj ledini, on jedini nije bio priseban - bio je izgubljen i zanesen nečim: tim snovima o vodi, negdje pod zemljom oko koje su grdne travuljine, sve mokre, i nad njima cvijet - bijel.

Od toga drugoga dana poslije kiša radnici su kopali samo u dubini, i grdna zemlja, izvučena gore na travu, zacrvenje se na zelenu polju kao rana. Niko nije znao gdje će se stati, ni gdje započeti nova jama, jer to -činilo se - nije zavisilo ni od čije pameti, do jedino od volje čovjeka kojega sam đavo za ruku vodi i uči ga kako će propasti.

I što su te jame bivale dublje, i broj njihov rastao uz polje, kesa Džimširova bila je sve tanja, tako on oko pola ljeta prodade najzad i ženine dukate pošto se ona nakuka za njima, i on našutje pred njenim krilom, postidjen, i kriv, i zanesen, zagledan u vode i travuljine, i nad njima cvijet - bijel.

Nikad se Džimšir Tuhovac ne rastuži za parama, ni za tim ženinim dukatima, a niti mnogo obradova - kad mu u dva maha njegovi radnici javiše da čuju pod zemljom vodu, i zakleše se svojom djecom, ali se oba puta prevariše.

Sjedeći tu u svojoj staji, žut, bolestan i čupav, on se od svega u svome životu najradije sjećao karavane, a ta sjećanja bila su svijetla, puna puteva i konjskih kopita, i sad eto umire, polako, zbog te iste svoje karavane, tražeći joj pod zemljom vodu.

Izlazeći iz svoje staje poslije prevruća ljetnjega dana, Džimšir Tuhovac osjeti nemoć u nogama, i ne moga da ode do novog bunara i poslušati čuje li se voda, jer su se radnici opet kleli djecom da je čuju, pa sjede blijed, i crn, i tih, zagledan u brda u daljini niz koja je, kroz sklopljene oči, vidio samo tešku karavanu i čuo joj bronzu, suhu, žednu. Cijele večeri mislio je na vodu sjedeći tako uz kolibu, bez nogu i snage, stalno kašljući i slušajući kletve u djecu da se voda čuje.

Poslije vrućina noć je bila hladna, i Džimšir se osvježi, tako da je mogao svu noć slušati lajanje pasa u dalekim selima, i misliti da laju na karavanu.

Ražalošćen zbog svoje bolesti, on pomisli da ga oni lažu, i da niko dolje nije čuo vodu, i odluči da sam sađe u bunar, ovako bolestan, čim svane, i može biti da dolje umre.

Džimšira Tuhovca spustili su u bunar na konopce da se uvjeri u to što su čuli, i on se dolje, na dubokom krugu žute zemlje, prvo iskašlja i izjeka držeći se rukama za čelo i prsa, a poslije privi uz zemlju uho, zažmuri i vide odmah mokre travuljine, i nad njima cvijet - bijel, onaj iz sna. On se i sad, pred vodom, koju je dobro čuo u zemlji, osjeti isto onako usamljen kao kad je išao za karavanom i sanjao snove o vodi, jer je vidio da umire, naglo, u tom polju kraj vode, i da za njim ništa ne ostaje do ta voda i ta karavana. Slušao je dugo, žmureći s jagodicama na studenu busenu, i dobro čuo dolje kлокot vode, čini se jak, dolazi odnekud i nekud bježi, neviđen d nečuven, i stvaran, i živ i tu blizu pod uhom. Nikakvu drugu radost ne ispolji Džimšir Tuhovac, do kratak osmijeh na blijedu licu, onaj što bi se uvijek javljao kad bi petkom plaćao nadnice, niti se ikakva razlika nasluti u tom čovjeku gore na travi. Nadali su se punim kotlovima mesa, ali ne dobiše nijednu riječ, do samo nadnice, jer je bio petak, i to zbuni radnike i naljuti, tako da cio dan ne sadoše u bunar, niti im on to reče, nego se povuče i leže u staju. Ležao je cio dan, šuteći, slušajući cvrčke pod koljenom i čekajući samo još jedno - da vidi tu vodu. A baš ti posljednja radovi u zemlji bili su najteži i najopasniji. Spušteni

dolje na konopcu, pomoću skele, koja se ljulja i čekrka, koji je škripao, radnici su kopali zemlju ne stajući na nju svojom nogom, jer se svak bojao da ne propadne, bilo u vodu bilo u pećinu, pa se radilo tako viseći, i stoga sporo i vrlo dugo - još tri puna dana.

Slušajući pred noć, uz vrevu cvrčaka kraj koljena, kako su radnici dolje u bunaru stali da kliču i halaču, i drugi gore da skaču po zemlji i padaju, Džimšir Tuhovac, ležeći tako na krevetu od pruća, shvati da su to došli do vode, i sad piju. On se ni sada ne pomače s mjesta, ne mrdnu, ne trepnu. Jednu kapu, svu mokru od vode, izbaciše ozdo iz bunara, i ona, teška kao žaba, pade gore na rub bunara, i neko je donese Džimširu. On je uze, i ruka njegova postade mokra, pa koljeno, pa krilo cijelo, jer je on polako cijedio kapu, zagledan u vodu što iz nje toči, a poslije kaplje, polako kaplja po kaplja, tu, u suhu i tvrdu Melajskom polju, u zalazak sunca, kraj crna puta karavanskoga. I vrati kapu bez riječi, bez ikakve promjene na licu, kao da se ništa ni desilo nije, i ostade zagledan u mokru ruku, koju ne obrisao.

Džimšir Tuhovac se tek sutradan nadnio nad bunar i vidio vodu. Cio bistar potok, sa kлокotom, išao je s jedne strane na drugu, dosad neviđen i nečuven, do samo tako u bolestima, u snovima, za karavanom. Svi su je pili, do on - Džimšir Tuhovac. On ne htjede da pije te vode, samo se atko poigra njom, isprska se sav po ruhu, po licu, poprskao trave i skakavce u njima, kao dijete. Džimšir Tuhovac je odlučio drugo, da prvo ozdravi, a zatim da stane za karavanom, i da je žednu, tu, u tom polju, okrene s džade na tu svoju vodu i napoji, a poslije i sam se napije, žedan i zdrav, i prvi put tako - sa karavanom. Misleći na to, njemu dođe u svijest: „travuljine, travuljine ... i nad njima cvijet - bijel".

Prije nego što pođe kući, on isplati da se ozida bunar, da se na bunaru načini vajati i da se načini takav čekrk koji će vodu iznositi gore, u korito, da lakše pije karavana, i on, i putnik, i ptica - i pođe ženi da boluje.

i svojoj djeci, misleći samo na postelju, gore nad izbom, kraj ženina sanduka, i dolje u izbi na svoje konje, kako zoblju.

Nikoga ne pozdravi, ništa ne reče, vode se ne napi.

Blijeda, čupava sva, ljuljala se na konju njegova glava, da se nigdje uz put ne okrene, ne nasmije, ne pogleda nikoga, do možda jedino karavanu, umornu, pod sanducima.

Džimšir Tuhovac dođe kući tek sutradan - i žena ga njegova dočeka s kuknjavom, prestravljena bljedilom i čupama, strašnim na licu zemljastu, kao mrtvu.

Sjedio je u ćošku kraj ženina sanduka i ćutao, sad miran, prazan, s očima negdje u prazan prostor u kojem nije vidio ništa - ni svoju vodu, ni travuljinu, ni cvijet - bijel. Džimšir Tuhovac je tek sad bio tužan - jer je bio pust sasvim, bez tih snova, što su ga nosili, i bez muka što su ga držale - i on poželje da opet vidi te vode u snu i te travuljine, sve mokre, i nad njima cvijet - bijel.

Noću je ječao mjesec cio, i opet šutio tako s bratom, kraj ženina sanduka u ćošku, slušajući kako konji zoblju, dolje u izbi. Nikada više on ne stade za njima.

GRAD ZA RIJEC I SLIKU

Sarajevo - kakav je to grad? - upitali su nekog covjeka u njegovom mjestu posto se vratio iz Sarajeva, a on im odgovorio: To vam je jedna dugacka kuca na kat sa puno prozora redom i iza svakog prozora po djevojka - sjedi tu i pjeva. To im je kuca u kojoj im djevojke ispjevavaju pjesme za cijelu Bosnu, i sve pjesme, sto se po svijetu pjevaju, iz one kuce u Sarajevu. Ja sam cijelo vrijeme prestajao pod njenim prozorima i, slusajuci one djevojke, i zaboravio zbog cega sam dosao u Sarajevo. One tu ostaju po cio dan i pjesmu prekidaju samo dokle rucaju - a kada rucaju opet sjednu na svoja mjesta i odozgo, kroz prozor, daju svijetu gotove, pjesme.

Odozgo - kroz prozor, ovaj grad je uvijek davao onima koji su mu dolazili nesto osobeno svoje; pjesmu za uho, sliku za oko, male puske i tanke sablje za junake, haru i lahur za trgovce, ahare za konje i hanove za goste, pametan divan (=razgovor) za pametne i lud divan za divanije, srmu, gajtan i cohu za bogate, i abu, bez i vrazju kozu za siromasne, za konjanika "pafte", a za konja "rahte", i eto, to je jedno - iz davnih dana, i s jedne strane gledano Sarajevo, ono koje nikad nije imalo samo jedno svoje lice, samo jednu svoju sliku i samo jednu svoju dusu, nego bezbroj i lica, i slika, i prilika, i vidika, i duse toliko koliko je neko sam umio da mu pridje i cita ga izbliza, onako kao sto se cita knjiga.

A Sarajevo i jeste kao knjiga, i ispisano je murecefom, i tintom, i istampano stamparijom, i kada bi uistinu to bila knjiga, ona bi bila ukoricena u koricama od srebra izradjenim rukama sarajevskih kujundzija; a kad bi odnekud bila pjesma, ona bi bila ispjevana iz grla onih djevojaka iza prozora - kako se to nekom ucinilo za te djevojke.

U Sarajevu se uvijek nekom nesto cinilo i pricinjavalo pa je neko u njemu vidio samo njegove

ljepote u proljece, neko samo njegov Trebevic, neko samo cesme i na njima ibrike, neko Cumuriji crnu od cumura, a neko se cudom zacudio: "Dunjaluca, golem ti si, Sarajevo, seir ti si, Bascarsijo, gani ti si, Cemaluso, duga ti si, Latinluca, ravan ti si, Taslihanu, sirok ti si, Lijepa Maro, lijepa si ti!"

A od svega toga - jedan fenjerdzija vidio je samo svoje fenjere. Palio ih je po sarajevskim sokacima cijelog vijeka i mozda i sam pjevao: "Kad mahale fenjere zapale..." Naslijedio je nekog bliznjeg u selu Donja Dolina kod Bosanske Gradiske i, tako reci prekonoc taj sarajevski, mahalski, fenjerski siromasak postao bogat; to jest: iza svojih febjera kao u snu, nasao se na velikom imanju, sa stadima ovaca, dzelepima goveda i ergelama konja, i na sve to odmahnuo rukom: sta ce mi to, kad nema fenjera - i vratio se u Sarajevo da ih pali. I kad bi Sarajevo bilo opisano onako kako je bilo, i kakvi su bili njegovi ljudi, iz tih opisa, pod sjajem fenjera onoga fenjerdzije, procitali bismo ovakve slike: U cizmara cio red cizama, i sve su jednake. - Musterija pita za jedne i dobija cijenu, pita za druge i dobija manju cijenu - i pita zasto je manja kada su cizme jednake. - Nisu jednake, u tim sto su za jednu paru jevtinije kalfi se, kad ih je sio, prekinuo jednom konac, a kod drugih se nije kidao, pa su zato jevtinije; ne zapitkuj tu dokon, nego ako hoces kupi, a ako neces, kao i da hoces, - bio je odgovor cizmedzije.

Procitalo bi se pod fenjerom onog fenjerdzije i ovo iz starog Sarajeva:

Trgovci pravoslavni i katolici isli su zajedno sa trgovcima Muslimanima u Carigrad i tamo odnosili kozne proizvode; isli su zajedno radi sigurnosti, jer put je uvijek bio nesiguran, i isli su u karavani - a ponekad i sa po dvjesta konja; polazak je bio od Kozje Cuprije, gdje bi jedni druge sacekali, zajedno jeli, sa svojima se pozdravili i krenuli na dalek put. Pa ce jedan trgovac pravoslavni zamoliti jednog iz karavane da mu od brata Mihajla, koji u Carigradu drzi

kozarski ducan, donese toliko i toliko dukata. Ovaj je to i ucinio - primio je dukate od Mihajla i karavane eto natrag, na putu kroz Bugarsku, gdje u jednom selu zanoci. Noci se konji poplase, pokidaju se iz konopaca i rasture - i konja onoga sto je nosio dukate nigdje i, nikako nema, a na njemu su bisage i u bisagama dukati. Ostao je iza karavane da po selima trazi konja, a njegovi drugovi nastavili dalje. Stigli su u Sarajevo i onome trgovcu kazali da se - na zalost! ne nada dukatima od svoga brata, jer su mu propali u Bugarskoj. Nedelju dana kasnije eto i onog nesretnog stradalnjika i evo njegovih rijeci trgovcu: Brata sam ti nasao i dukate sam od njega primio, i - srecom tvojom - zasio sam ih u dzemadan, a nisam ih turio u bisage, pa ti ih evo - a moji su propali s bisagama.

Pod fenjerom onog fenjerdzije mogla bi se vidjeti i ovakva slika starog Sarajeva: Uz englesku blokadu Francuske egipatski pamuk za Francusku isao je kroz Sarajevo - a njegov put nazvan je "pamucni put", jer se preko Bosne bijelio kao preko neba Kumova Slama. Tim povodom iz Travnika u Sarajevo posao je francuski konzul - a prije njega stigao je glas: da konzul vodi vojsku i da ce da napadne Sarajevo. Sarajevo se zbog toga zatvorilo i konzula cekalo s rukama na sablji. Ali kad su Sarajlije vidjele da je posjeta prijateljska, evo kako su ispratili gosta: svud redom duz sokaka kojima je Francuz prolazio iznijeli su i postavili dzezve sa kafom i fildzanima i gosta nudili: izvoli, popij.

Ali Sarajevo je jedna duboka dubina i visoka visina i nema fenjera, i nema rijeci, i nema boje i kista, i nema nista - sem, moze biti, sevdaha, ljubavnog sna, zanesenosti zanesenih, izgubljenosti izgubljenih - sto bi moglo da dotakne njegovu visinu i dubinu, tajnu njegovu i tamninu, cud, huju i narav cudnu, a najmanje od svega njegovu caroliju koja ga cini ovakvim i onakvim, takvim i takvim - kako za koga, i kako kad.

Ima u njemu jedno mjesto koje se zove Alifakovac. Ime je doslo od nekakvog malog Alije - jer "ufak" na turskom znaci mali, pa je i grob toga malog Alije - Alifaka na Alifakovcu mali. A groblje je tamo inace i veliko, i neobicno - tako kako zapadnjak na Zapadu nije vidio - a ono je ipak na Zapadu; i eto slike koja ceka na boju i kist. Dolje vise Vrbanje groblje je sefardsko - a Sefard znaci zapadna zemlja, i u toj zapadnoj zemlji Andaluzija je, Kordova, Manzanares i Gvadalajara - i njih, ovdje u Sarajevu, iznad Vrbanje a pod Trebevicem, pod poleglim sefardskim grobnim spomenicima, leze pjesme romanse za Spanijom: "Da mi je tinte koliko je mora, a papira koliko je neba, pa ja ni tada, o Palomba, ne bi mogla iskazati svoj bol." Ime Trebevic doslo je od "trebe", a to znaci "sofre"; postavljane su nekad bogovima i na njima polagane zrtve. I Sarajevo je uvijek bila jedna velika sofr a za ljude koji su dolazili da tu zive i rade - pa ce ovdje dolaziti i sa istoka i sa zapada, i na zapadu ovoga grada naci ce groblje njegovih stanovnika druckije od dva prva: sa cvijecem, sa slikama u mramorima, s imenima i sa godinama, i eto slike za slikara, i eto slike Sarajeva - eto jedne tacke ovdje u Evropi koja je ujedno i Istok i Zapad, koja je Bosna sa svim sto Bosna jeste, a Bosna je jedna kuca i kula sa dubokim podzemljem, i visokim nadzemljem, sa toliko svojih katova koliko je u njenoj istoriji listova - i peti se uz te katove, znaci vidjeti sa njih vremena, i vidjeti u njima Sarajevo. I sta je ko sve vidio, to niko ne zna - zna se tek nesto malo iz zapisanog, i tek nesto malo iz naslikanog, i moze biti ponajvise iz opjevanog, jer Sarajevo je grad za pjesmu i grad od ponosa - prkosandelija prema sultanu, krvavi ratnik prema cesaru, a inace, u miru, jedan bolan esnaflija koji puca od derta i dermana i jedva ceka aksam-mrak, kojem govori: "Aksam-mrace, moj prvi rodjace". I sve sto uradi u svome esnafu - uradio je kroz mrak sevdaha, a sto se uradi u takvom stanju cudesnim biva! Otud je valjda i mogao - na sabljama koje je kovao, izvoditi i slike zivih lavova i davati im nemoguc privid: da ti lavovi na sablji igraju! Drzeci te sablje u ruci - gotovo uvijek, on je i mogao onako da pjeva: "Bojicicu, bojis li se boga? - Boga malo, a cara nimalo, a vezira ko dorata moga." Ali je umio i bolno da pjeva, a najbolnije onda

kad ga kuga mori: "Sarajevo, sto si potavnjelo? Ili te je vatra pogorjela, ili te je kuga pomorila, il' Miljacka voda poplavila? - Da je mene vatra pogorjela, bijele bi mi dvore ponovila, da je mene voda poplavila, barem bi mi oprala sokake; vec je mene kuga pomorila, pomorila i staro i mlado, rastavila i milo i drago; od kuca se zatvorise vrata, uz pragove podje mahinovina, strehe kaplju, a imaju za kim, kuga pusta, da te bog ubije!"

Taj stari gradjanin Sarajeva umio je i da se cudu zacudi kao da je kakvo malo dijete. Dovede ovdje neki Egipcanin noja - pticu kakvu Sarajevo dotad nije vidjelo, i cijelo se sleglo da je vidi. Stize stotinu kamila iz Azije pod tovarima, i ono se opet sleze da vidi kamile. Dodjose odnekud pelivani, i cijelo dodje da ih vidi - ali kadija to zabrani, i pelivani odose u Visoko, ali za njima odose i Sarajlije, da ih tamo vide.

I umjelo je grdno da se naljuti. Dodje Omer-pasa Latas i zaprijeti Sarajlijama: Ako ne primite sultanske reforme, ako ne udjete u kasarne i ne vježbate vojnu obuku obadvije cu vam noge u jednu cizmu udjenuti i tako vas, na jednoj nozi i u jednoj cizmi, natjerati da lijezete i ustajete - i oni to odbise. A covjeka koji je prvi na svoju glavu stavio fes - zatrpase kamenjem, zajedno i s fesom, i odose: "Svaki ode u svoju krajinu, barut tuci i olovo liti, pa na carsku vojsku udariti."

A pred napad Austrije zajedno ce reci svi njegovi gradjani, bez razlike na vjeru: "Svi mi velimo, Hadzija, ginuti se mora, jali danas junacki, jali sutra kad uljegne Svabo u nasu zemlju i veze nam gajtan oko vrata pa steze godinu, dvije i tri dok nam dusu ne iscera. Znamo mi da od nase smrti nema fajde narodu, ali neka Jevropa zna da smo i mi narod i da nismo njena precija kojom ce ona podmirivati svoje kusure."

Imaju dvije stope na obali Miljacke - okrenute su jednom buducem caru, i car je pred njima pao; padalo je sve sto je ovamo na silu dolazilo, a primano sve - sto je na ljubav dolazilo. A dolazilo ih je mnogo i na sir, na cudo - na divljenje: otkud tu Istok na Zapadu, otkud taj sav dva suprotna svijeta i sta je to - kakav je to grad i kakav je to covjek, i kakav je to mrak i otkud u njemu one svijetle stope kraj Miljacke! Dolazili su "kuferasi", lihvari, slikari, trgovacki putnici i spijuni, silni, bogati i prosjaci, i ko sve jest, i ko sve nije; nije onaj ko nije stigao.

I svak ko je stigao vidio je grad kakvog do tada nije vidio: sa mahalama, sa cepencima, sa adzama, sa ascijama, kujundzijama, gajtandzijama, sa esnafom drukcijim nego sto je u drugim mjestima - sa drukcijom slikom cijelog grada, onog sto su ga vijekovi ispisivali po potrebama i meraku obicnih ljudi, onih koji su grad i gradili: ni mnogo velik, ni mnogo mali, prema sebi samima - pa zato s dusom, onom sto je na licu ovoga grada.

(HERCEG-BOSNO I TVOJI GRADOVI, Svjetlost, 1986)

CAMIL SIJARIC

GRAD DAORSA - "DAORSON"

Kazu - Hercegovina je takva zemlja da, gdje god kamen podignes, pod njim ces naci istoriju...! A ja sam jednu istoriju u ovoj zemlji vidio ne pod kamenom, nego na kamenu: stajala je visoko kao knjiga na visokoj polici. I kad bi zaista ovo bila knjiga na polici, trebala bi vrlo duga ruka da je dohvati. Ali ovo nije knjiga nego je grad - jedan od starih, ili najstariji u ovoj zemlji - grad Daorsa u Orsanicu. Orsanic je selo kod Stoca, a Daorsi su ilirsko pleme koje je ovdje davno zivjelo i izgradilo svoj grad, od Grka nazvan "Daorson".

Najprije sam ovaj grad Daorsa, to jest Daorson, gledao izdaleka - odozdo iz Radimlja, iz polja ravna i zelena, gore na stijeni, na litici, na visini, i vidio ga kao kakvu suru pticurinu - ili samo kao vrh stijene, zaboden u nebo. Odavde gore visoko je, odozgo dolje duboko je. I popeti se gore gotovo je nemoguće, a isto tako i odozdo sici! A ta nemogućnost i jeste ono što me mamilo da se gore nadjem i vidim grad Daorsa - Daorson. A to će reci jedno staro vrijeme, jednu staru istoriju, jedan stari svijet.

Znao sam o svemu tome samo toliko: da je tu zivjelo ilirsko pleme Daorsi, da su se oko njega nalazili Eutarati i Dalmati i da je - ziveci upravo na ovom području, trgovalo s grckim gradovima u primorju - stoku im, smok, vosak, med i meso prodavalo, a uzimalo koplja, strijele, oklope, tkanine, svilu i so - ono, dakle, što mu je trebalo. Prema tome, put odavde do

mora bio je živ, i takav će ostati uvijek - jer ovo je zaledje mora, a more je put u bijeli svijet...
Odavde se do mora islo na konjima - i mucno, a tamo morem na ladjama - i lako; a od svega
najteže je bilo iz Radimlja izaci u Daorson i odozgo spustiti se u Radimlje.

A mene je zapravo taj put čekao!

Bio sam sam, i velim: hajd', Bože pomози! A ako me noge i iznesu gore, ne znam kako će me
dolje snijeti. I kako su nosile one jedne Daorse! Kako konje njihove, kako putnika, kako
vojnika, kako zenu! I je li im, upravo zbog te visine i strmine, život bio jadan - ili su, može
biti, bili srećni što su na visoku, na stijeni, pa zbog toga sigurni. Kao što je na visokom sigurna
ptica. Tek nešto jest što ih je navelo da na visini izgrade grad - i život tu žive. Nama je to
danas teško shvatiti, jer prošle su od tada hiljade godina - i jedino što je meni jasno jeste: da ja
danas moram u Daorson. U grad ka kojem staze nema, u vrijeme ka kojem puta nema; tu su
miljokazi davno isceznuili - i na zemlji, i u vremenu.

I nije mi se drukcije činilo, nego da sam se zabo u go kamen, kroz koji dalje ne mogu - pa
hajd' natrag. I nije jednom bilo da sam se vraćao natrag i opet polazio naprijed - i osjećao se
izgubljenim i u kamenu, i u vremenu. A odozgo kao da stalno čujem zov: a mi Daorsi kako
smo...! Te olupine od čupova nasi su tragovi, jer išli smo tim istim putem i lomili sve što smo
nosili.

Zaobilazio sam prepreke, prihvatao se rukama za stijene i osvajao stopu po stopu mucna puta
i ljuta kamena. Dolje preda mnom ravno Radimlje činilo mi se kao vrt u koji gledam s krova
kuće, i peo se na još više krovove - gore na siljak, do najviše tačke - do roga. Tanki oblaci nad
Daorsom izgledali su mi sve bliži i činilo mi se da ću se najzad, među njima naci.

A to gdje sam se nasao bio je - Daorson, bila je tisina i mrtvina, pa velim: evo jednog zivog, vi, mrtvi gradjani!

Dolazio sam kao gost u goste, koji nema kome da dodje - jer dom je pust; pusti zidovi, puste kapije - pa ni kom da kazes: pomozibog, i nikoga da ti pozdrav uzvrati. Ni glasa, ni traga... Cak ni ptice. Do sto u suskoru susne guster. Pa sve to - iako nije tvoje, ni roda tvog, tuzno i zalosno, jer je pusto... Nema mirisa, nema daha, nema konjskog rzaja; nema djeteta, bravceta, steneta; nema zvonceta na ovci, nema koze, kokoske... Nema o brvnima objesene sofre, nema dječije pelene. Ima samo kamen. Samo go zid. Hladan i taman.

Hodim po gradu - po nicijem! Jer on nema svoga gospodara, nema svojih gradjana, ima samo svoju tisinu i visinu, ovu pod samim oblacima. Pa hladno - ne zbog visine i tisine, nego zbog vremena i davnine - i zbog pustinje! i ne znas gdje si kad si tu - i uzalud izgovaras "Daorson"! Ta sama rijec ne pomaze. Ne pomazu vise ni one stranice koje sam citao o Daorsonu. To je malo - za ovoliki jedan grad i za ovoliko jedno vrijeme: dvije hiljade godina i vise od toga - koliko sam hoces. Eto tamo su negdje ostali gradjani ovoga grada, a grad - eto, dospio do nas. kao sto je dospjela stara Minkena. Ovo i jeste druga Mikenen - jer i ovdje su kiklopski zidovi, to jest kamenje toliko veliko kao sto je ono u Mikenen. I jedno je чудо kako je i cime taj stari Ilir ovolike stijene digao na tako veliku visinu i u tvrd ih zid uzidao. Takav jos nigdje kod nas ne postoji - toliko visok, toliko debeo i od toliko velikih blokova. Kao da su ga sami divovi, a ne ljudi zidali. Ostao je kao necija ogromna stopa na zemlji, za koju je svaka noga malena - kao noga djeteta.

Hodim po lomu od cupova, od testija, od lonaca - i to je, uz ovaj kamen, jedini trag ljudskog zivota - u nekad tvrdom gradu Daorsonu.

Iz tih se cupova nekad pila voda, a u tim loncima kuhalo se. Dim se gore iz ognjista izvijao - i vatra najzad ugasila se, i ugasio se cio grad. Ostao samo kamen od njega - ova zidina, ova starina, da nam kaze: da svijet nije sa nama postao, da su odavno postojali gradovi - ali kao Darson kod nas jos ni jedan.

Mora da je bio bogat grad, jer kovao je i svoj novac. U pozadini su mu, prema istoku i sjeveru, brda i planina i bice da su mu tamo pasla stada - dok mu je ka jugu plodno Radimlje, koje mu je bila zitnica. Samo je nesreca bila u tome sto mu je zitnica bila duboko - dolje pod njim kao u bunaru, i iznositi odozdo rod znacilo je ostati krivih ledja. Bila je za ovaj grad jos jedna nesreca - ta sto nije imao vode, i donoseci vodu izdaleka, bilo na glavi, bilo u rukama, morao je ostati kriva vrata i ruku iscupanih. Ali je zato i jeo i pio bez straha da ce ga neko sa sofere otjerati i hljeb i vino ispred njega uzeti, jer Daorson je bio neosvojiv: ogromno stijenje na zivoj stijeni, a sve to dignuto nebu pod oblake. Ne radi vidika - koji je odavde beskonacan, nego iz nuzde - one koju mi iz naseg vremena nikad ne mozemo razumjeti, jer to je vrijeme drugo i drukcije, ono kad se nosilo kople i strijela. A odavde kople i strijelu mogao je da hitne na sve strane - i to sa visoka, a dolje pod sobom, kao sto oblak sine munjom. I kakva mu je sve sudbina bila: da li se brani i odbrani, ili da se brani - a ne odbrani, to mi danas ne znamo. Ali je jedno ipak jasno: da su padom ilirskih plemena pod Rimljane, pali i propali ilirski gradovi. Pa ce tako biti i s Daorsonom. Tako, ili drukcije... Ovaj kamen ne prica kako. Jer kamen ne zbori. On je samo nijemi svjedok da je tu nekad bio grad. U vremenu davnom, na kamenu visokom. Ttakav kao sto je bila Mikenka. Pa zato cudan. Cudniji od svih starih gradova, od svih zidina, od svih gradina. Kao knjiga je, sa koje su slova izbrisana - pa se knjiga ne cita. Vidi se samo jedan znak, jedan trag... Dubok znak i dubok trag na licu zemljinu - na kamenu, na visoku. A zbog toga da nam danas kaze: da je tu nekad zivio covjek. Cio

jedan veliki grad. Tvrd i bogat. Sa imenom - "Daorson".

A danas tu nista do tisina... Ona koja pada po starinama, zajedno s travkama i sa mahovinom.
Susne tu guster, vjetartravku pokrene. Neciji zivot predaleko je da bi se otud cuo glas - culo
zvonice, culo dijete. pijetao tu vise ne pjeva. Ognjiste se ne dimi. Konj ne rze. Cuti siv kamen -
cuti mukom; nije knjiga pa da je citas, nije covjek pa da ti prica... Pred zavjesom si, pred
debelom - podici je ne mozes da tamo pogledas...

(HERCEG-BOSNO I TVOJI GRADOVI, Svjetlost, 1986)

CAMIL SIJARIC

GRACANICA

Da bi se jedan grad dobro vidio i upoznao, receno je da u njemu treba pojesti "tuzluk" soli i vrecu hljeba! Kad svratimo na jedan ili dva dana, to je jedva dovoljno da vidimo ulice, krovove, dimnjake, neki cosak, nekog covjeka, nesto tako sto ne znamo ni sta je - i ono sto je dusa grada, sto je njegovo lice i nalicje, sto je njegovo ruho, njegov stas, njegovo drzanje i vladanje, ostane nam daleko; isto onako kao covjek s kojim smo se uzgred pozdravili i produzili. Ali Gracanica je grad takav pokraj kojeg se ne moze produziti, a da se u njemu ne zastane i ne ostane. I kad bi bila covjek, a ne grad, taj bi covjek - pozdravljajuci se, u svojoj ruci dugo zadrzao vasu ruku i pitao vas i za zdravlje, i za zenu, i za djecu, i sreću vam na kraju pozelio.

Ima gradova koji vas, takvi kakvi su, podsjećaju na ljude - i ono na sto će vas Gracanica podsjetiti jeste i mladost i starost nekog i mladog i starog Bosanca iz doline Sprece i njenih bregova; i sva je ona jedan siroko otvoren dom, s domacinom pred kapijom i avlijom, da primi gosta. I od svega sto ima odlomice i staviti pred gosta, a najviše od svoje duse - to jest od onoga cega Gracanica ponajviše i ima!

Ima nesto sto grad Gracanicu cini ljupkim gradom, i ako to nije samo mjesto gdje se smjestila, ako nisu njena polja pred njom i bregovi za njom, ako nisu vrtovi, basce i visoka stabla, cijim se granama tako reci pokrila kao kakva nevjesta u zelen "duvak", onda se ne zna otkud joj ta

ljupkost; a imaju, tako, poneki gradovi nesto svoje sto ne znamo ni sta je, ni otkud je, do da je njihovo i da je ljupko...

Hodio sam dugo po Gracanici. Gledao je odozdo iz polja. Odozgo s bregova. Prilazio joj sa dvije strane - otkud ka njoj prilaze putevi, i htio tim njenim putevima, i onim kojim je istorija njena vodila, da joj pridjem sto blize i svu je vidim - i onu staru Gracanicu, i ovu novu Gracanicu.

I vidio sam je, i evo kakvu: kako se nekad davno, u svome gradu Sokolu, od danasnje Gracanice udaljenom oko sat hoda, povila u svoje stare zidine - izidane na visokoj stijeni, na kojoj je strasno i stati, i jos strasnije dolje pogledati, i tu - na toj visini, zivjela svoj zivot kao ptica na grani. I nikakvo se koplje nije moglo gore dohitnuti, i nikakvom strijelom dobaciti - jer, nek tako kazemo: grad je bio na visinama na kojima samo soko leti i zato je valjda i nazvan "grad Sokol". Istorija ga je zapisala kao grad bosanskog kralja Ostoje, odnosno sina njegovog Radivoja, i to ne mnogo pred dolazak Turaka, jedva na koju desetinu godina. I ono sto je danas tu nama jasno, jeste da su mu bili izabrali zgodno mjesto; ono kud su prolazili putevi od Usore i Soli pa tamo na Savu, to jest onda u zemlju Ugarsku. Bio je gore na stijeni kao kakva zasjeda - koja motri dolje na drumove: ko prolazi i kuda prolazi, cilj kakav mu je i sta sobom nosi - ako je prijatelj, nek carinu plati, a ako nije, nek se vrati.

Uz to sto je bio neosvojiv, grad Sokol je bio i vrlo zgodan da se tu zivi - to jest da se zivi u njegovom podgradu, jer su s dvije strane ovoga grada izvimala jaka vrela vode i cio je ovaj pitomi predio bio pun potoka i potocica, tako da je voda svuda zuborila i na njoj mljele vodenice - one sto se i u pjesmi pjevaju: " Na vodi mi sadam vodenica, a svaka je od cetiri vitla. "

Iz toga staroga grada Sokola otkinula se - tamo negdje s kraja srednjeg vijeka, ova danasnja Gracanica i krenula na ravnije i svjetlije prostore, gdje je manje strmine, a više ravnine - ali, na ravno jos ni danas nije izašla; zastala je na samom kraju - tako kao da se uplasila polja pred sobom i jos treba da se drži bregova... Svoje ime "Grazdanica", izvedeno od "grazd", to jest od grad, a kasnije tek nesto malo umeksano u Gracanica, zadržala je sve do danas - kao da je htjela da sacuva ime starog grada Sokola, ispod cijeg je krila izletjela. Ime toga starog bosanskog grada sacuvala je i rijeka koja pod njim izvire, pa se i ona zove Gracanica.

Istorija je vrlo malo i tek s vremena na vrijeme zapisivala grad Gracanicu - i cesce ce je pominjati tek od godine 1512, kada su je zauzeli Turci. Dva vijeka kasnije ovdje ce se izgraditi dzamija, hamam, i sahat-kula, ona nesto malo kriva sahat kula, koja se nije od starosti iskrivila, nego je - krivo oko majstorovo krivo mjerilo i krivo zidalo. Tek bilo sa tim kako bilo, ona je danas krivi toranj u Gracanici - i svakako ne i jedino sto je danas krivo u ovom gradu; i kad na to mislimo, da odmah kazemo: krivo je i to sto je malo vode, a pogotovu uz ljetne dane, kad je ovdje muka bez vode - iako grad na vodi i lezi! Ovdje ce vam reci da ce vode biti, i da ce biti cak i jezero na rijeci Gracanici, i da se "na tom nesto kod nas radi. " Radilo se ili ne - tek ona je stara Gracanica svoj vodovod imala prije vise od tri stoljeca - onda, dakle, kad mnogi gradovi nisu ni znali sta je to, i pravo je da uz mali vodovod koji danas ima dobije veci, cak i svoje jezero da dobije.

Zabiljezila je istorija ovaj grad i onda - kad je, poslije poraza Turaka pod Becom, bio sav spaljen i sa zemljom sravnjen. Iz pepela se dizao mucno i sporo, i zahvaljujuci okolnostima sto je bio na glavnom putu koji je sa Sprece vodio na Savu, razvio se u grad trgovacki i zanatlijski i bio veci od svih drugih gradova oko sebe - cak i njihov upravni centar.

Zanimljivo je da je Gracanica, prije nego ijedan grad bosanski, imala svoj red izgradnje, to jest svoj plan urbanistički, po kojem su, tačno kao po koncu, isle ulice i ducani, gradske mahale i carsije, i bice da je to bilo djelo jednog od njenih kapetana. Taj je kapetan bio strog covjek, mnogo je radio i trazio da i drugi rade - i bilo je dovoljno da se samo cuje da ce izaci u neko selo i da se cijelo selo digne na rad: da puteve popravi, da vocnjake uredi, da oko kuca i torova ocisti - jer znalo se da ce doci kapetan Bahtijarevic. I ako je taj kapetan Bahtijarevic vidio kroz selo los put, on bi seljacima toga sela rekao da ce u petak njihovim putem proci u dzamiju na cezama - i put je do petka bio gotov za ceze. Ili, ako se desilo da konj iz kaldrme izbije kamen, on je - odozgo s konja, izgovarao samo jednu rijec: "Jovo, nanovo!" O tom kapetanu Bahtijarevicu i njegovoj gradnji putova ostalo je u Gracanici mnogo prica, a u selima - uz to sto su ostale price, ostali su i dobri putovi. Tako je - zahvaljujuci ovome pametnom, a i strogom gracanickom kapetanu, koji je umio da ocijeni sta znace putovi, grad Gracanica postao mjesto pristupacno iz svih pravaca, a samim tim i mjesto trgovacko, jer se k njemu lako dolazilo - ko je otkud htio i kad je htio. I ono sto je odavde najvise u svijet islo, bila je sljiva i jabuka, jer kraj je ovaj poznat po vocarstvu i njegovo voce stizalo je na kraj Austrije i Madjarske, i islo i dalje. I zato se danas ovdje s pravom pitaju: zasto Gracanica nema svoj "Dan sljive", a taj dan imaju neki drugi gradovi. Zanimljiv je jedan stari podatak o broju stabala u ovom kraju, iz kojeg se vidi da je ovdje bila prava suma od voca - dok je danas stanje obrnuto, bar za toliko da nije suma, nego samo sumarci.

Razvijanjem Gracanice u veci i sigurno utvrđeni grad, gdje se trgovalo i zanat vodio, stari grad Sokol zamirao je i vec godine 1840. sa njega se odvlace topovi i Sokol prepusta sebi i vremenu... Danas je to samo jedna zidina, na koju slijecu i grakcu vrane. I dok gore na toj staroj Gracanici grakcu vrane, u ovoj novoj - u zgradi koja je nekad bila medresa, grakce "dzuk'-boks"! Pa je i tu vrijeme ucinilo svoje...!

Vrijeme je učinilo svoje i onog trenutka kad je ovdje u Gracanici otvorena prva osnovna škola - i da odmah kazemo da je vrlo davno otvorena, još godine 1887. I zanimljivo je, i dobar znak: da je prvo ime koje je u spisak đjaka upisano - žensko ime; neke učenice Eve Nizilski, vjerovatno kćerke nekog Poljaka, dok je prvi učitelj bio neki Maks Simić. Prema tome i nije čudo što su se za jednom vrlo rano otvorenom školom ovdje otvorile čitaonice i biblioteke.

Tek jedno je iznad svega kad se pod okom ima Gracanica - a to je njeno gostoprimstvo, njene sirom otvorene kapije: dodjite, udjite - ima se gdje. A kad se to čuje iz jednog grada, onda se tamo i dolazi: da se čovjek sretne sa čovjekom, da riječ čuje, da grad vidi. A danas se ovdje vidi i dobar rod - i sasvim je, gore u brijegu, valjda kod stada, bila u skladu pjesma neke čobanice: "Rod rodile trnjinice oko grada Gracanice..." Rekao sam: hvala bogu što ovo nije iz "dzuk-boksa"! Nego je iz grla i iza ovaca a rodu na zemlji!

A ovdje se ima čemu zapjevati.

(HERCEG-BOSNO I TVOJI GRADOVI, Svjetlost, 1986))

CAMIL SIJARIĆ

Jajce

...Jajce, stari srednovjekovni grad na Plivi i Vrbasu- vidio sam nekoliko puta, i svaki put drukcije. Jednom sam ga gledao samo kao starinu i zidine. Drugi put sam ga gledao kao istoriju. Treci put sam se prepustio utuscima ne trazeci nista odredjeno. Svaki put sam ovu starinu vidio samo kao Bosnu. Kao onaj njen drevni i da kazem stameni dio- gdje su prestajale i pocinjale historije...

...u kojoj kući gusle gude, tu žižak na tavanu žito ne jede... (Ćamil Sijarić o Avdu Međedoviću)

... Ja čujem vode promuklice, žubor planinskih rijeka, eho dubokih pećina, vidim nebo sjajno, mjesječinu i mliječnu bjelinu, i mjesec što plovi iznad moje glave...

...Odsjev plamena vidio bi se na zidovima zgrada u logoru. Mi smo taj odsjev gledali kroz pukotine, kroz rupe na barakama. I slušali smo otud glasove: nikad čovjek nije čuo takve glasove! To više nisu bili ljudski glasovi, a ni životinjski.

Ništa živo ne ispušta iz sebe takve glasove kao što su bili oni koji su dolazili s druge strane Save, iz Gradine.

Nisu to bili pojedinačni glasovi, nego je to bilo mnoštvo glasova. Tužnih glasova. Ne znate kakvih glasova. Takvih da od njih izludite! A sve to trpe oni koji su ležali pokraj vas. Znate ih sve. Znate im imena. Znate odakle su i kakvi su. A sad su eto tamo... U onoj su vatri. Odsjaj njenog plamena bljeska po zidovima... (OSLOBODJENI JASENOVAC)

KONAK

...Duboko je zašla noć, o Šer-Ane, a ja jednako sjedim u mojoj odaji i gledam svijeću kako dogorijeva - kao da naglo vene cvijet. I sam sam, kao ova svijeća, cijelog vijeka cvjetao nekim neveselim žutim cvijetom i ovakav kakav sam, Šer-Ane: drukčiji od drugih - ni muško ni žensko, nego jedan evnuh, jedan hadum, povijao se po svijetu ovamo i onamo... od zemlje turske do zemlje kauriske, od Pašagrađa do Biograda, u kojem sam i sada, u ovoj noći, uz ovu svijeću što dogorijeva, uz ova slova što pišem: znak po znak, Šer-Ane, riječ po riječ, Šer-Ane, pišem... pa brišem...

...Pričala je - a činilo se da priča ono što je u snovima sanjala, i podsjećala me, o Šer-Ane na to: da su stare žene što i ružičnjaci kad u jesen stanu da vehnu, pa boje svoje više nemaju, ali miris jednako puštaju - puštaju miris nalik na san...

...Uveo sam je. Onu Dženetu. Kao da sam dijete uveo pred hodžu - da ga ispita šta zna iz vjere. Neka joj, velim, bog pomogne i neka pomogne i samome hodži; neka ova odaja noćas bude mejtef u kojem će i on i ona otvoriti svoje čitabe i čitati jaziju kao vodu... Što je bilo do mene, haduma, učinio sam: poučio sam Dženetu koje riječi da izgovara, a koje, Šer-Ane, da ne izgovara; da ne kaže, ne daj bože: tužna sam, nego vesela sam kao da je Bajram; da joj na jezik ne odu riječi kao što su leden, ibrik, tepsija, sač, nego karanfil, ružica, bosioak; da ne pomene svoga brata roba Ibrahima i da za njim ne zaplače, nego da pominje bašču i behar; da ne pominje kišu i oblak; nego mjesec i mjesečinu, i kako kroz travu - na mjesečini, šapće, Šer-Ane, usamljeni potok; ali da nije svu noć usamljen, jer mu dođe Jelen te se napije, pa kad se napije, pase travu, pa kad se napase - legne u travu; legne u travu i sklopi oči, a to će učiniti i tvoj gospodar, i zaspaćete. A onaj će potok i dalje teći... Gospodar će biti onaj jelen kraj njega. A ti budi, velim joj, ona mjesečina...

...O Bože, mili, šta im je to? Ako svoju pamet o tome pitam, dobiću odgovor: to je nešto njihovo; ali ako svoje tijelo pitam - neću, Šer-Ane, dobiti odgovor, jer iz moga tijela ništa ne govori - moje je tijelo mrtvo kao zemlja, pa zato ja za njih i nijesam čovjek - nijesam, Šerh-Ane, ni muško ni žensko, a nijesam ni kao dijete, nego sam samo jedan svijećnjak, koji je tu da im drži svijeću...

...Poredali su ih i rekli im da stoje mirno: onima što su se opustili naredili su da se ukrute. Glave su im podigli gore, i rekli im da pravo gledaju - da pravo gledaju i slušaju presudu. Krivica im je jedna jedina: da su se, Šer-Ane, svojim imanjem i svojim ugledom uzdizali više nego što se to smije - i time, Šer-Ane, postajali opasni za kneza, u ime kojeg su ih i osudili i sada bili. Ali tako nije pročitano, nego kraće i jednostavnije: da su ti ljudi odbili da plate danak knezu i da su narod dizali na bunu - zbog čega da im se udari po pedeset štapova po tabanima, i da se zatim puste kućama. Zamolih moga gospodara da sađemo dolje i gledamo kako se to po njihovom zakonu izvršava kazna po tabanima, je li to kod njih kao i kod nas: dignu se tabani i po njima udara. A moj mi gospodar na to veli da je to jednako kod svake vlasti i svakog zakona -jer svaki čovjek ima tabane...

...Razumio sam ga: ti su ljudi bili od nekadašnjeg njegovog reda i ugleda i on je sad u njima vidio sebe - jer je i sam bio tako oboren i pod isto takvim štapovima al' onim turskim, uz koje se više: dur i vur. Ode mi samo od sebe te na prvi udara štapa reko: dur - to jest stoj, ali Kulaš je nastavio; udarao je i brojao: dva, tri četiri..., a svakim udarcem tabani onoga kneza podigli bi se gore za štapom kao da mu prkose, a dolje mrdnuli debeli brkovi i oči žmirnule; inače je gledao u nebo, ka kojem je, u svoje vrijeme, dizao i svoj krvavi barjak pod Karadžordem...

...O kako su, Šer-Ane, njene ruke sad mirne. Krv kroz njih ne ide; srce za koje su svezane mrtvo je. Ubijeno nečim što ne znam šta je... Znam: bolom. Znam: pregorijevanjem. Znam:

davanjem druge za nju - "Dala sam se onome Kulašu mjesto tebe; ucjenjivao te za Ibrahima: daš li mu se, dobićeš brata. Da je zemlja čula tu nječ, propukla bi. Ti si rekla - Ne! I ne bi vidjela Ibrahima. Ja sam se dala za tebe". Znam: ta je riječ ubila. "O, toliko mnogo od nje meni!" Onda je pošla da zatvori prozor - i mjesto, Šer-Ane, da ga zatvori, skočila je kroz prozor i umrla. "Ovo neka je od mene tebi, ništa od ovoga nemam veće da ti dam" - i umrla je...

...Rekao sam joj da bude vesela, i ona je vesela. Gola je - a kad se veselju preda go insan, on više ne liči na insana, nego, Šer-Ane, na đavola; ona sada liči na đavolicu, i dobro je, mislim, što je tako -jer golo tijelo čini ženu drukčijom nego kad je obučena: ozbiljnost joj tada, Šer-Ane, ne pristoji, ne pristoji joj, Šer-Ane, ni mudrost, a molitva nikako, i nema vjere da se gola moli - pa ni sam ne znam šta je prikladno da žena čini kad je gola. Ako miruje... zašto je gola kad miruje. Tek moje nije da se pitam o tome, moje je toliko... da je svučem. Ono drugo nek dođe samo od sebe: ono je drugo kao sahat: treba ga naviti pa da otkuca... Daj im, Bože, velim im, veselo kucanje...

HRT

U Pesteri ima selo Dolici. Oko njega sa istocne i juzne strane povijaju se brezuljci, a tamo na sjever i zapad pukla, kao dlan, ravna polja, kojima, reklo bi se, kraja nema. Nekada je u Dolicima, zbog tih ravnih i širokih polja, bio cuven lov sokolovima i hrtovima; jer sokolovi brzo i pravo lete, a tu su imali kuda da polete, a hrtovi brzo i pravo trce, i tu su imali kuda da potrce - i nista im, sto nebom leti i zemljom gazi, a lovi se, nije moglo umaci.

Lov sokolovima poceo je da iscezava jos davno, i tih ptica lovica bivalo je sve manje - dok ih najzad nije sasvim nestalo, i o njima ostale samo price.

Hrtovi su jos dugo ostali, ali je i njih bivalo sve manje, i najzad im se broj sveo na dva, tri. Jednog od ta dva ili tri poklonio je Elmaz Dolicanin svome zetu u Bihor saranu Lipovcu; neka mu od njega, uz kcerku, ode i hrt.

Doveli su ga deset dana poslije nevjeste, i svijet, koji je prije dolazio da vidi nevjestu, sada je dolazio da vidi i hrta.

U Bihoru nije bilo hrtova, a ako je koji i bio, nije lovio, jer Bihor je kraj gorovit i lomovit i nije za hrtove. Stoga svijet u selu iz koga je bio saran Lipovac gotovo nije ni znao sta je hrt,

sem toliko da je pas - ali drukciji od obicnih pasa, jer drugi mu je soj i rod i drugo mu je ime.

Gledali su ga - i nijesu umjeli nista da kazu, do da je to ono sto prije nijesu vidjeli - da je hrt. Stajao je na svojim tankim nogama, a tanak i sav, tako da je licio na ziv, zategnut luk, koji se nema kuda odapeti, jer je svud tijesno. Nesto carsko, sto mogu da imaju samo dobri konji, lavovi i hrtovi, imao je u svome drzanju, ali i nesto sto imaju nevjeste kad se tek dovedu. široka polja i beskrajne daljine bili su i sada u njegovima ocima, i za njima tuga, jer je to ostalo u Dolcima. Da je govorio, rekao bi: Nijesam vise onaj koji lovi, nego ulovljeni. I cinio je ono sto je dato i hrtovima: pustio bi suzu; kao sto i hoce to biti sa strancem kad se nade u tudjini.

I, kao da mu noge nijesu vise ni trebale, kad se nema kuda potrcali. A islo tako ni oci, kad nemaju kuda pogledali. Plasio se brda i suma oko sebe, koje sumu zatvarale vidik, i gotovo mu nalegle na sape. Daleke tacke na zemlji, koje od svega sto na cetiri noge hodi hrtovi najbolje vide, iscezle su, i sa njima nestao citav dio svijeta: zemlje, i neba...

Dizao je jednu od prednjih nogu, previjao je u koljenu kao da je slomljena, i dugo tako stajao na tri - kako ne stoji nista drugo, do hrtovi. Nikakva promjena u drzanju tijela ne bi tada nastala: ne bi klecnuo, ne bi posrnuo, ne bi nicim mrdnuo, sem sto bi se ucinilo da lebdi, i da nema pod sobom oslonca. Izgledalo je da on svoje tezine i nema, i da nista u sebi nema sto zemlji vuce, a ni nebu, nego da je samo jedna opruga - sto se odapinje u daljine, u ravnine, ka cilju...

Bio je bijel. Dlake kratke toliko da se cinilo da je go. I po tome je - po golotinji, od svega sto se vratima i vratnicama pred kucom njegovog gospodara zatvaralo, on jedini bio kao kakav

ljuti siromah: bez gunja, bez runa. bez koceti. I sve cime se pokrivalo, i to samo dio svoje glave, bile su njegove duge i tanke usi, gotovo providne, oborene dolje; dizao ih je samo kad trci, i to ne uvis, nego duz vrata, i tada se cinilo da usiju i nema. A ono sto se najvise, kod tog golog stvorenja isticalo, bile su oci: bile su mu crne, i iznad njih, za cudo, crne obrve, iako je sav bio bijel. Tim crnim, krupnim i ponekad kao staklo sjajnim ocima gledao je mudro kao kakav starac. Nijesu to bile gladne psece oci stvorene da istu; bile su stvorene da gledaju, a na svijetu se ima sta gledati. Stoga se - kad cucne na svoje straznje noge a na prednje visoko se osloni, cinilo se da je na nekakvom svom prijestolu, sa kojeg - upravo svojim gledanjem, ne iste nego daje. Ledja su mu tada jedna kosa ravan, koja odozdo, od repa i zemlje, ide gore prema glavi sve vise i vise, kao da bi ka nebu, na kojem, a najvise nocu, i inace idu oci hrtova... Ako se ta linija njegovih ledja dotakne, ona ce zadrhtati kao kakva napeta zica, i nesto sto vise nije dodir, nego zvuk i glas, odzvonice kroz cijelo njegovo tijelo kao kakva svirka... I ne od mesa i kostiju, jer toga je u njemu bilo malo, nego od nekakvih tankih i zvucnih zica bio je sacinjen, i zbog toga i tanak, i lak, i zvucan...

Sporo se navikavao na celjad u kuci sarana Lipovca; bio je u njoj tudjin - koji je, ma koliko mu se govorilo, bio nepovjerljiv. Bilo mu je dovoljno sto poznaje jednu glavu- zenu saranovu, uz koju bi se, kao sve svoj uz svoga, prikrpio da se spasava. Legao bi pred nju, ispruzio noge, položio po njima glavu i gledao je kao da kaze: Mi smo svoji...

Prvi kome se priblizio bio je saran. A najvise jednog zgodnog dana za lov; kad ga je saran u rano jutro, prije nego sto je sunce pokupilo sa trave rosu, izveo u lov. Svaka dlaka na njemu zasijala je, u ocima se razgorjele vatre, a noge, od nestrpljenja pred lov, lomile se.

Pustio ga je kao sto se obicno i pustaju lovacki psi, podno gore, a on ce cekali na vrh gore,

kud zvjerka, gonjena, obicno bjezi.

I hajkaci su hajkali. I bio je trenutak takav: da bi se svi drugi lovacki psi, uz toliku viku i halak, kao cunkovi zabili u gustu sumu i zakevcali. Ali on nije umio u sumu: nijesu to bila ravna polja, nijesu pucale beskrajne sirine, ni one prave linije pred njim, kad se sva snaga koju hrt ima, predaje nogama, a noge cilju...To sto su vikali i halakali nije ga na lov namamljivalo, jer na tako nesto nije naucio - jer lovio je bez vike, i sam i cutke, i to sto je cinio licilo mu je na dvoboj, u kojem se pobjedjuje nogama.

Stajao je pred sumom kao plivac pred vodom u koju se ne usudjuje da zapliva, jer je ne poznaje. Htjele su mu noge nekud, ali je pred njima bilo sve strmeno i puno sume, pa tijesno kao u kavezu, u kojem se ne moze dalje od zice.Treptao je to sto ne moze nikud, drhtao je, i svoju tanku glavu, iz nemoci, dizao nebu kao jedinom prostoru kud bi se moglo; kad bi se moglo.

Ne zadje u sumu.

Izvodili su ga kasnije na ravnije strane i sa manje sume, gdje bi pomalo potrcao - ali samo do nekakvog grmena, do nekakvog stabla, koje nije - nenaviknut na smetnje pred svojim nogama, umio da zaobidje, a u brzini ni mogao, i u njih udarao pravo glavom: u kamen, u panj, u stablo, ranjavajuci se.

Vracali su ga kuci krvava.

Poslije loga izvodjenja u lov; od kojeg je vidio da

nema nista, njegov gospodar je digao ruke od njega, i prepustio ga sudbini ostalih pasa: nek mu se daje hrana koja i njima, i nek se veze za kolac; kad je za to, a nije za lov.

Za kolac ga nije dala zena saranova, rekla je: To nije pas torni pa da tor cuva, on je nesto drugo, on je hrt.

Hodio je oko kuce i oko staja, birao mjesto gdje ce leci, i sve vise postajao obicno pseto - ni torno ni lovno, pa beskorisno: do sto bi se djeca, od svih pasa, jedino sa njim poigrala. Odbacen, on se bio prikrio za djecu, za jedino drustvo koje ga prima, i gdje bi se ona igrala tu bio i on. Cucnuo bi na travu, na koji korak od njih, i sve sto bi ona radila pratio svojim pogledima i pokretima kao da se i sam sa njima igra; njihove igre i na njihov nacin. Nesto od one svoje igre - kad je bio stene, i kasnije mladi hrt, vidio je sada u toj djetjoj zabavi, i ponovo postajao ono sto ne moze postati: mladim hrtom, malim stenetom...

Dozvoljavao je da ga u igri opkorace, jer je to od druga, ili da ga cak i nogom cusnu, jer i to je od druga - i to zaboravljao, kao sto i biva u druzini...

Dolazile su i prolazile godine, i on bivao sve stariji. Nije vise bio ni bijel, kao onda kad su ga doveli, ni go onako; izrasla mu je neka zuckasta dlaka, koja nikako nije bila ukras - na njegovom jos i sada gipkom tijelu, nego ruznoca. Zabole bi mu se u tu dlaku slamke i travke, nesto sto moze da se desi psima, ali ne i hrtovima, i to ga je cinilo jos ruznijim. I najvise zbog te dlake i slamki u njoj, a jos vise zbog hoda njegovog - jer hodio je tromo, i gledanja njegovog - jer gledao je tuzno, on je postajao nesto sasvim drugo od onoga sto je nekad bio - kad je jedan mladi, bijeli, hrt bio. I samo nocu, kad iz svog legala digne glavu prema nebu i mjesecu, bivao je ponovo ono sto vise nije: mladi hrt, i sav hrt - kao sto je gore mlad mjesec, i

samo mjesec... Tada nije vidio brda oko sebe, ni sume oko sebe, ni na sebi onu zutu dlaku, ni kako ga djeca u uzicu vezu i uzjahuju - vidio je nebeske sirine, i u njima kao nekad u širokim dolickim poljima, lovio... Linija od njegovih ociju ka mjesecu bila je prava, i on - neometan sumama i brdima, trcao jeocima ka mjesecu, i htio da potrci i nogama. Bio je to - a u noci, jos jedan od onih dvoboja kad je nekad lovio u poljima, u kojima on nikad nije bjezao, nego tjerao i hvatao - i htio i sada da uhvati, jos jednom... Jos onog gore... Na ravnoj cistini. Pred okom. Pred nogom. Na nebu... Bivala bi tada tisina svuda. I tama nocna na zemlji - pa zemlje kao da i nema, do gore neba, na kojem su on i mjesec jedini, i malo - pa ce ostali samo jedan, hrt, ili mjesec.

Niko nije mogao da prati tu borbu, jer ona je, iako na svijetlu prostoru, na nebeskom, na koji se - kao na pozornicu, gleda sa zemlje iz tame, bila nevidljiva; kao sio i jest sve nevidljivo sto je samo jedan san, ili snu slicno. Kad bi mjesec naveo ka gori, za koju ce da zadje - hrt bi, videci da gubi borbu, prvi put pustio iz sebe glas pobijedjenog, negdje u noci, iz tame, iz nekakvog slamisla. Bio bi to glas kakav pusta ulovljena, od rana krvava zvijer, a ne glas hrta. Niko ga tada ne bi cuo - jer niko nije ni lovio, i noc bi, nebo bi, i mjesec bi tekli dalje - svako svojim putem, ne znajuci i ne mareci za jednog hrta u jednom slamislu.

Zalazeci, malo po malo, mjesec se najzad pretvarao u zvijezdu nad gorom, od koje je - u oci hrtove, isla tanka zraka, slicna strelici, koju - kao posljednju, i smrtnu, pobjednik baca na pobijedjenoga... Tada bi se, na kraju, prekinula veza izmedju gore velikog neba i dolje malog slamista na gumnu, u kojem je lezao jedan hrt. Oborio bi - kad se cin završi, glavu na svoje sape, skupio se, i bio opet sam i opet star, i kao da vise nije bio hrt. Djecja uzica oko vrata i sama bi mu to govorila: nijesi vise...

Nastajale su, i dugo trajale, studene zime. Za pse torne saran je nacinio male kolibice, slamom ih gore pokrio a dolje pozder prostro. Lajali su iz tih svojih kucica kao da ih brane - potvrđujući: da pas ne laje sela radi, nego sebe radi. Da je i imao takvu kucicu, hrt ne ni lajao - jer nije mu u soju da se lavezom brani: to neka cine oni prosli...

Bio je beskucnik; on jedini od svega sto je njegov domacin imao. Zavlacio se pod niske strehe ili savijao uz kucni prag - tu gdje, ako ne toplota od ognjista sdruge strane praga, a ono dim dolazi. Ispred nogu celjadi, kad prag prekoracuju, sklanjao se, ili - vec olijenio i obnemario, pustao da ga preskacu, i cvilio kad ga nacepe. Izazivao je sazajenje u celjadima kad zacvili, tako kao da su nacepila starca, i - za utjehu, pustala ga da udje u kucu kod ognjista. Bilo je to spasenje za njega premrzlog, kad prag preskoci. Prikupio bi se uz ugarke- tu gdje je bilo uvijek pepela, pa mu i meko i toplo. Glavu bi položio na sape, prizmurio, i grijao se: a to je bilo upravo ono sto mu je, sad dobro staru, i trebalo... Ostajao je tu sve do onog trenutka kad zene stanu da peku hljebove; kad uzmu da oko ognjista razgrcu zar i po njemu polazu crepulje. Budile su ga tada tim svojim crepuljama iz sna. i tjerale od ognjista da im ne smeta- a on se, kao sto to cini svaki beskucnik kad se negdje privije, opirao i ostajao na svome pepelu sve dok na njega ne bi digle ugarke. Bio je - u toj borbi sa zenama za svoj lezaj, sav osmudjen ugarcima, tako da mu je, nekad vitko i gipko tijelo, a sada tromo i pogrbljeno, bilo isarano crnim prugama, i koliko je dobio ugaraka, toliko je nosio i pruga.

Dodje - od loga lezanja uz ognjiste, garav od dima, siv od pepela i osmudjen od ugaraka, i licio je na zivu, na nedogorjelu paljevinu...

Bio je tada - i takav - mozda jos jedini ostatak ostataka nekada cuvenih dolickih hrtova - i njihov kraj... Onakav kao kod starih cardaka, koji podsjećaju sto su nekad bili - pa vise nijesu,

i cekaju samo jos jedan vjetar, onaj posljednji.

Bio se skupio pred pragom, tu gdje ga vjetrovi nijesu dohvatili, ali ga je, na vedroj zimskoj noci punoj zvijezda stezao mraz. Bila je noc sva sjajna: dolje na zemlji debeo smrznuti snijeg, a po njemu mjesecina, pa se nebo i zemlja, u beskrajnu mlijecnu bjelinu, kroz koju, sam i velik, plovi mjesec. Gledao ga je odozdo ispred praga, usamljen na zemlji kao i on na nebu, i - jos jednom, kroz bjeline i ravnine nebeske, lovi ga... Jedna tanka staza, od njega malog pred kucnim pragom do velikog mjeseca na velikom nebu, isla je pravo, i on - na toj stazi, a ka mjesecu, bio opet mladi hrt u lovu, i sve blizi svom cilju...

Niko nije mogao vidjeti taj lov â€œ a da je mogao, vidio bi u ocima hrtovim ulovljen mjesec, i njega, bijelog od mjesecine kao kad je nekad bio mladi hrt â€œ mrtvog.

Ostalo je i dalje gore nad njim veliko nebo, nadneseno nad male stvari na zemlji... Sjale su po njemu zvijezde... I mjesec. I noc tekla.

CAMIL SIJARIC

PRICA IZ "1001 NOCI"

A nije ni snijeg, ni ruho ni labud, nego na Neretvi most od kamena! Kamen na kamen položen i složen, da se njim, po suhu, predje preko vode.

Njegovo je ime Stari most. Po njemu je grad i dobio ime - Mostar.

To je ono što bi čovjek čovjeku rekao uzgred. A ostalo mu je prepustio da se sam pita i odgovara. Pred velikim djelima svi smo mi kao djeca. I pitanja naša tu su kao dječija pitanja: šta je ovo? Otkud je ovo? Otkad je ovo? Jezika da nam na to odgovori gotovo da nema. Zapisa koji bi nam o tome govorili, opet gotovo da nema. Povijesti nema. Na jezik će nam doći samo jedna riječ - most! I kod te riječi stacemo svi: i djeca, i zreli; tu će podjednako stati i pametni i glupi. Pjesnici, slikari i zanesenjaci zaniće se i ći će dalje; tražice dušu ovog kamena. Tražice u njemu ljudski san. šta je sanjao onaj čovjek kad se odlucio na ovaj skok? Na ovakav skok preko vode! Da kamen uz kamen složi i nanize i uhvati dvije obale. Mora da je pomisljao na mlad Mjesec "onda kada Mjesec lici na srp. Tako nešto imati u ruci i prebaciti ga preko vode! Ali tako da ostane trajno. Vrijeme ga se ne dotice. Da je podjednako i star i mlad, kao što je i star i mlad Mjesec gore nad njim. A on je upravo najljepši onda kad se nad njim naveze Mjesec. Tada više kao i da nije most u noci i nad vodom, nego priča "iz

hiljadu i jedne noci". Kao da je Seherzada ispricala jos jednu pricu:

"Veliki care, da ti ispricam: U jednoj zemlji na sjeveru ima vise bijela kamena, nego sto na moru ima bijele pjene. A bregovi, brda i planine u toj su zemlji kao sto su valovi na velikom moru, onda kad se more s vjetrovima zavadi. Tamo kad bi dosao, veliki care, ucinilo bi ti se da je sva ta zemlja nacinjena od samih oklopa - nekad davno izginulih oklopnika... Kad zagrme gromovi u oblacima, dolje na zemlji zazveci kamen - kao sto u boju zazveci celik kad se sudari mac sa macem. Jos ti ovo mogu reci, veliki care, o toj zemlji... Jedna plaha rijeka presijeca je. Razmakla je brda i planine i potekla sa sjevera najug. Od hiljade rijeka na svijetu nijedna nije - ni da joj papuce pred nogama okrene, prije nego sto ce u more ici, eto, takva je ta rijeka. Kao da je gazela potrcala kroz tu zemlju i kao da jos treci - eto, takva je ta rijeka. I za dugo - za dugo nisu je mogli uhvatiti da je mostom premoste. Uхватила ju je najzad ptica! Svoje krilo prebacila je s jedne strane na drugu i to je danas most na toj vodi. Kad bi otisao do te vode i do te cuprije, veliki care, ti bi rekao da u haremu tvome, da medju tvojim hanumama, ljepote takve nije - kao sto je bila ona ptica koja je onde ostavila svoje krilo, da od njega most postane.

Doslo mi je u usi, ali mi nemoj vjerovati, da svi koji tamo dolaze da vide taj most izreknu u sebi ili glasno da je to krilo od labuda.

A sada cu ti, veliki care, ispricati sta je istina u svemu tome, a sta u tome nije istina. Onaj most ondje, na onoj vodi, nije iz krila nikakve ptice, nego je iz snova njegovog majstora - sanjalice. Doslo mi je u usi, veliki care, a ti mi nemoj vjerovati: da svi koji stanu pred onaj most i sami stanu da sanjaju i zadugo poslije ne trijezne se - od toga cuda. Za ime majstora ne pitaju se - jer o njemu se, veliki care, zna vrlo malo ili nista. Ostala je o njemu samo jedna

prica: kako ni sam nije vjerovao da je nacinio ono sto je htio. Nikako mu nije islo u pamet da ce se tanki kameni luk odrzati kad mu skinu skele. Bacio je iz ruku cekic i cetiri sahata hoda pobjegao od mosta i vode da ne vidi kako se rusi cemer na mostu kad mu skele skinu. Zario je glavu duboko u zemlju i jos u usi udjenuo prste - da ne cuje onu strasnu rijec: srusio se!

Stvari na ovom svijetu, veliki care, nisu pravicno uredjene. Za veliko je cudo, veliki care, zasto je to tako - da ljudi umiru, a stvari zive! Onaj veliki majstor sto je u onoj zemlji na onoj rijeci nacinio vjecan most, umro je. Svoj kratki put na ovoj zemlji zavrrio je, a njegovo djelo jos putuje i kraja svega kao da nema. Stoji i stajace u onoj zemlji i na onoj vodi za divljenje i za cudjenje. Jedan covjek od knjige i kalema, koji je dosao u onu zemlju da vidi vodu i na njoj cupriju, zapisao je u svoje listove: "Vidjeh gdje se duga nebeska spustila na kamen i na vodu! Nesto tako ne vidjeh prije, iako sam bio u trideset zemalja, a necu vidjeti ni poslije."

Moj care...

Vremena joj nisu mogla nauditi, onoj cupriji na onoj vodi, a isto tako ni vjetrovi ni kise, ni silne noge ljudske i hajvanske, koje su prelazile otud ovamo i odovud onamo, po bezbroj puta za jedan dan. A hiljade i hiljade puta za jedan mjesec. A koliko puta za jednu godinu!

A koliko puta za cetiri stotine i vise godina, koliko ondje stoji ona cuprija - a mlada i danas kao i onoga prvoga dana kad su sa nje skinuli skele!...

Veliki care!... Ono sto je lijepo uvijek je mlado!"

Slicno ovome ili bas ovako ispricala bi o ovom mostu seherzada. I prica do kraja nikad ne bi

dosla, jer most u Mostaru jedna je prica beskrajna - kao sto je beskrajno i ono stalno proticanje vode ispod njega.

Nekada je na ovom mjestu, gdje je most danas, bila skela. Kasnije je - kazu, dosao most koji je visio na lancima. I kao na svim vodama na svijetu, ljudi su se i ovdje prebacivali s jedne obale na drugu placajuci skeledziji njegovo, mostaru mostarinu, a caru - carinu, zato sto su presli njegovu vodu. Karavane su se tu rastovarale. Ljudi i konji se odmarali. Price se pricale u hanovima: o novostima u zemljama turskim i latinskim. I zbog karavana i putnika tu su se vremenom nastanile kiridzije i abadzije, cebedzije, samardzije i hesabdzije, a prije svega potkivaci, nosaci i kovaci. Mora da se mnogo kovalo, psovalo, preko vode mahalo i dozivalo; molilo, prijetilo i bilo, a i cesto u vodi davilo.

A vode su dolazile i prolazile... I sa njima vremena i karavane... i sve je bilo kao od iskona - voda, skela, most na lancu koji se ljuljao, strepnja i ceznja da se stane na onu obalu...Iz te stalne ceznje za drugom obalom i radjaju se velika djela!...A ovdje se to veliko djelo rodilo u vrijeme učenika velikoga majstora Sinana Mimara. Jedan od njih kojemu je bilo ime Hajretin izidao je ovdje cupriju. Ne vidjevsi nista tako na svim putovima kroz zemlje turske i latinske, putnik i namjernik "ucio" je molitvu za ovu curpiju: da je nikad ni covjek ni grom ne obori i da lahka bude zemlja onome koji je nacinio.

Na njoj se nikad nije klelo krivo. A ni odavalo zlim mislima. Ni pjevalo mnogo, a ni plakalo. Jer covjek je tu, na tom luku, bio ni na nebu ni na zemlji. Na tanjoj dasci, na burnijoj vodi, na vecoj visini, na praznijoj praznini kao da se covjek nikad nije nalazio.

S usta na usta, ime ove cuprije poslo je po svijetu; pricalo se o mostu u Mostaru kao o jos

jednom, o osmom cudu svijeta. Vjernici su govorili da se ovo чудо samom Bozijom voljom održalo na vodi - kao "kudret-cemer", što bi značilo moćan svod, svod iz mase, svod nestvaran. A sve je to dolazilo otuda što je njegov graditelj bio pjesnik, zlatnim perom ispisao je ovdje na Neretvi pjesmu u kamenu; od kamena je načinio metaforu, mlad Mjesec na nebu poslužio mu je kao urnek. Na pjesmu je stavio godinu 1566. i svoje ime - Hajretin. A upravo tose jedva cita. I kao da nije ni napisano da se cita. Neka gore prolaze ljudi, neka dolje proticu vode, i to je dovoljno.

Tako je bilo - i kad su već mogli da prolaze preko vode tamo i ovamo, ljudi su se uz nju i nastanili, nagomilali su uz nju ducance, ascince, konacista i magaze. I svak je tu htio da nešto pazari - da nekome nešto izbije iz ruku ili nešto utisne u ruke, a poslije neka gazi cupriju kud mu drago.

Ponekad se s mosta i glavom placalo. Stvoren da kusa ljudske hrabrosti, on je mamio mladice da prosetaju njegovom ogradom. Tim je ostrim rubom prošlo mnogo tabana. Prolazili su kao po konopcu, zategnutom s jedne na drugu obalu. Napetih pogleda i uzbudjen od ludila, svijet ih je gledao.

Jednog dana - prica se u prici - svijet je gledao nekog mladica.

Bio je jedinac u majke.

U ruci je nosio rucak svome majstoru i sa cinijama setao ogradom. Prica kaze da je svoje cinije bio digao do prema glavi i da se s najviše tacke cuprije, zajedno sa svojim cinijama, stropostao dolje u vodu. Prica dalje kaze da je majka njegova prodala iz kuće sve što je imala i

na ogradi nacinila sipke od zeljeza â€” da nijedan jedinac u majke vise tuda ne proseta i ne padne. Niko ne zna kad je to bilo, a ni to je li bilo kako se prica. Ali ona koplja od zeljeza i sad su ondje.

I ondje - u Mostaru, i sad je most.

Gore nad njim nadnese se Mjesec pa se gledaju.

CAMIL SIJARIC

VODA NE STARI, STAR JE SAMO OHRID

citao sam u knjigama da je Ohridsko jezero jedno od najstarijih u Evropi; da ih je vrlo malo koja su nastala kad i ovo; otud su u njemu školjke i ribe kakvih nema u drugim vodama. A to sve znaci da je ovo jezero jedan starac medju starcima...Da u vrijeme kad je nastalo zemlja oko njega nije bila ovakva kakva je danas. Da mnoga brda, polja i planine nisu nikako ni postojali. Da se ne zna sta je tada bilo i kako je bilo - ali da je ovo jezero bilo.

No - na njemu se vijekovi ne vide, ne vidi se njegova starost - jer voda je uvijek samo voda i vrijeme na njoj ne biljezi se - sta vise: cini se da je uvijek mlada i da ce mladom i ostati... Gledamo je - to jest gledamo pred sobom jezero, i nista tada ne vidimo do da je to jedno jezero. Nekad davno slila se tu voda i gdje se slila - tu i ostala... Tu i ostala - a dosao covjek na njene obale i nastanio se. Jednostavno, iz potrebe da je blizu vodi: da po njoj brodi i u njoj ribu lovi. A ovdje je lovio - a i danas to cini, i ribu, i biser.

Bilo sa tim kako mu drago, tek ovo jezero pred Ohridom i nesto je drugo: ono je jedno ogledalo u kojem ovaj grad ogleda svoje lice. Ono kao da i jest tu - da se u njemu ogleda Ohrid. I tu - u ogledalu njegovom, ovaj grad treba i gledati. Jer on tada ne izgleda stvaran, nego lici na nekakav prividan grad - na sliku naslikanu nekad davno, rukom starih slikara iz Ohrida, a na licu vode - na jezeru.

Ponekad slika ovog grada na površini jezera - to jest u njegovom ogledalu, treperi toliko da je jedva uhvatljiva. To obično biva noću - kad je nebo puno zvijezda, a grad pun svjetla, pa se voda, zvijezde i grad sliju u jedno - u staro srebro starih kujundzija, iskopano ovdje u Ohridu, a za gledanje...

Ima gradova u kojima se ima šta gledati, a Ohrid je jedan od njih, u kojem je sve za gledanje. I dovoljno je učiniti samo jedan korak pa da zastanete, da nešto vidite... Mogu to biti samo neka vrata, neka kapija, neki prozor; vrata kroz koja se dolazi iz nekog davnog vremena u ovonase vrijeme, prozor kroz koji se gleda u dubinu vremena, kapija kroz koju su prošli vijekovi...

Ima gradova koji nas navode da mislimo na njihovu prošlost: na to kad su nastali, zbog čega su nastali i kako. Ti gradovi su kao kakvi starci - sa godinama, sa borama, sa pričama o sebi. Priča ovog grada duga je! Počinje iz davnih - iz tavnih vremena; tamo negdje iz srednjeg vijeka. I nije mala, nego velika; velika zato što su u ovom gradu napisane prve knjige, islikane prve slike, ispricane historije... Otvorene su tu prve slovenske škole i slovenskom azbukom ispisane slovenske knjige. Hodocasci za umne, pribjezište za učene, sastajaliste za pismene, radiliste za neimare, učionica za đake, zborni mjesto zanesenjaka - sve to, i tome slično, bio je ovaj stari grad u svojim starim godinama... Danas je gotovo nemoguće i zamisliti te daleke - davne vijekove kad je sav ovaj grad Ohrid bio jedna škola, jedan đak! I ko umije da ga gleda, taj će u njemu najprije vidjeti ono što je stvorio ljudski duh: što je ispalo ispod pera, ispod kista, ispod čekića... Čini se da nigdje nije tako lijepo složen kamen na kamen, slika naslikana, knjiga napisana - kao nekad ovdje u Ohridu. Pa je zbog toga i cio grad kao jedna jedina građevina, jedna slika i jedna knjiga... Tako ga i gledamo: i kao sliku, i kao knjigu, i

kao gradjevinu.

Moze biti da je to zbog ugodne klime, ili zbog jezera, ili tvrdog grada Samuilovog, ili zbog ravnog i plodnog polja, sto je kujundzije, rezbare, zanatlije od svakog zanata, vjestake da u drvetu, kamenu, srebru, bakru, zlatu cuda nacine, sto je sve takve majstore primamilo da ovdje zive. Oprema za junaka: puska, sablja, handzar; oprema za nevjestu: tepeluci, belenzuci, dukati, prstenje; oprema za konje: sedla, ase, bilani, rahte i pafte odavde su isli u svijet, i bilo je dovoljno samo reci da ih je izradio majstor iz Ohrida i da im se mahana ne trazi. A to znaci: ne samo da je bio lijep grad, nego je bilo lijepo i sve sto se u njemu izradjuje. Prema tome: samo majstori od ukusa i ruku vjestih mogli su ovdje jesti hljeb. Ko nije bio medju najboljim, taj je trazio drugo mjesto. Jer Ohrid je bio za odabrane. Za strpljive radnike, za prste uvjebane. A to je dolazilo otuda sto se, tokom dugog vremena, u ovom gradu stvorio ukus za lijepo, sto je oko umjelo da gleda, a ruka da mjeri. Ali ne metrom i arsinom, nego osjecajem - a kad se nesto osjecajem mjeri, onda se stvara djelo umjetnicko.

I cio je ovaj grad jedno veliko umjetnicko djelo. Stvorio ga je njegov gradjanin, zato sto je bio stvaralac. Mjera mu je bila on sam - covjek, i sve je ovdje stvoreno po ljudskoj mjeri. Zato nista i nije otislo u visinu - vise nego sto treba, a ni u sirinu - siru nego sto treba; pa otuda utisak da je sve skromno, sve prema covjeku i za covjeka. Moze biti da je samo tvrđjava Samuilova - koja zauzima cio brijeg u Ohridu, iznad svih mjera kojim covjek mjeri - jer ona je jedna od najvećih u cijeloj zemlji Makedoniji. Velika je kao i mnogo sto-sta iz srednjeg vijeka i moze se reci - koliko i strah koji je vladao u tome vremenu. Dovoljno je reci da na ovoj tvrđavi zidovi idu u visinu i do cijelih petnaest metara, pa da se odmah zakljuci: da je i strah tako isao i da se - u vremenima nesigurnim, zidinama i kulama moralo braniti. A koliko je neprijatelj navaljivao na jedan bogat grad kao sto je Ohrid, koji je uz to bio prijestonica

cara Samuila, nije potrebno napominjati. Stoga je - živjeti ovdje u zidinama, značilo živjeti na mjestu sigurnu - i za glavu, i za imovinu. Zahvaljujući toj sigurnosti, ovdje su - vrlo rano, i izgrađene, za ono vrijeme vrlo velike, a za sva vremena vrlo skladne crkve: Sveti Kliment u devetom i Sveta Sofija u jedanaestom vijeku. Zahvaljujući svojoj tvrdjavi, a i tome što je bio na vrlo prometnom trgovačkom putu, Ohrid je malo kad nazadovao, vrlo rijetko stagnirao, a najčešće napredovao i razvijao se - tako da je, prema putopiscima koji su ga posjećivali drugom polovinom sedamnaestog vijeka, imao šest stotina kuća, puno ducana, magaza, hanova, karavan-saraja i hamama. Kazu, zatim, da je cio grad izgrađen od kamena i cigle - da je skladan, lijep, bogat, pun robe, voća i povrća, ali ipak da je u njemu najviše ribe, koja je stizala čak do Carigrada. Kazu, da se u njemu izrađuju velike količine baruta, i da se njegovi noževi prodaju gotovo na svim trgovima Evrope. Zatim: da gradovi kao Solun, Venecija, Lajpcig, Krim i drugi nisu predstavljali nikakvu daljinu za trgovce iz Ohrida. Odnosili su tamo ono što se ovdje proizvodilo, a i ono što su kupovali na Istoku i prenosili u Evropu. Putujući - oni su vidjeli i Istok i Zapad, i ovdje - u svoj Ohrid, donosili ono što im se tamo najviše svidjelo, a najprije stvari umjetničke - koje su, kasnije, njihovi majstori i sami stvarali. Stvorio se tako, tokom vremena, jedan izvanredan ukus za lijepo - i išlo za tim da sve bude lijepo što se ovdje u Ohridu gradi.

Ostalo je to do dana današnjeg. I cio je grad kao jedna kutija, iskovana od stara srebra, isprana vodom svoga jezera. Ohrid i treba gledati zajedno s jezerom, jer tek onda jedna su cjelina. Jedno bez drugog nezamislivo je. Pa zbog toga i jesu jedno uz drugo. Gradi Jezero. Kao jednom rukom načinjeno oboje. Jednim kistom islikani, jednim perom ispisani.

CAMIL SIJARIĆ

UNA

Oni koji ne umiju da vole,

neka na Unu dodju -

i zavljece

Oni koji ne umiju da pjevaju,

neka na Unu dodju -

i propjevace

Oni koji ne zbore - prozborice

kraj Une

Oni koji ne cuju - procuce

kraj Une

Oni koji ne vide - progledace

kraj Une!

ZABORAVIO SAM LJUBAVNE RIJECI

Zaboravio sam ljubavne riječi

Koje sam ti onda šaptao.

Ali pamtim kako bi list

Odozgo s grane

Na tebe,

Na mene,

Pao.

Neću otići na ono mjesto.

Mogao bi list sa grane da pane

Kao i prije -

A tebe tu nije,

Ni mene.

NADJOH STARCA GDJE LEŽI KRAJ KAMENA

Nadoh starca gdje leži kraj kamena.

Upitah ga zašto tu leži, zašto je sam.

Odgovori mi: Zar ne vidim da je u društvu,

Da je pokraj njega kam.

Kad umrem, veli, kad legnem

Da vječnim snom spavam.,

Pobošće mi kamen nad glavom,

Pa se na njega navikavam.

Šta bih drugo do da slomim drvce.

I bacim ga niz vodu da te nađe.

Nemam ništa do to drvce.

Nemam lađe.

Idu putovima svakojakim:

Ravnim, krivim, tankim -

I sve tajnim ...

Uvijek jednako: muž naprijed,

Žena za njim.

Gore preko neba isto tako idu

Njihove sjenke: on naprijed,

Ona za njim.

Idu i preko neba putovima

Ravnim, krivim, tankim -

I sve tanjim.

Jedne noći će, može biti uz uštap -

Pasti sa neba zvijezda...

I niko u Godočelju neće znati

Da je to

Iz njihovih ruku

Ispao štap.

Gle rane na toj brezi!

Zasjekao sam joj koru

Kad sam bio mali.

Gle, prošlo je od tada

Pedeset ljeta,

A rana još zarasla nije.

Može biti stoga
Što je od djeteta.

DAVNO JE UMRO NAS BUBNJADZIJA

Noću –
Kad tišina groblje pokrije,
Kad vjetrovi ne huje,
Može da se čuje
Kako bubnjadžija mrtvima
U bubanj bije.

Tad kao da niko ni umro nije.
Tad razdaljina između njih pod
Zemljom i nas gore
Veća nije
Od dvije
Palice bubnjadžije

PADE IZ NEBA OVAN

Pade iz neba ovan.
Kao nekad davno kod svetaca...

Brže po zemlji potekoše vode.

Trava poraste.

Slijepi progledaše.

Otpadoše kraste.

A nije pao iz neba ovan –

Kao što je nekad kod svetaca bilo.

Do može biti, može biti

Od ptice

Krilo.

Ima na nebu jedna zastava.

Nad svima nama stoji.

Ne zna se ko je u ruci drži, ali

Bog nije.

Kad prođe toliko i toliko ljeta,

I puno, puno kasnije,

Zastava će ispasti nekome iz ruke

I tad će da bude kraj svijeta.

Ali zastava dosad

Ne pada,

Do sjena

Njena

Na nas ljude.

* * *

Pred našu kuću dohodi noću
Nekakav nevidljivi čovjek.
Iznesemo mu pred prag hljeba
I vode.
A ne vidimo ga ni kad dođe,
Ni kad ode.
Pas na njega ne laje:
Naš pas jedini zna da taj
Hljeb i vodu
Dajemo nekome
Svome...

* * *

Pričao je on mudre priče
O ljudima.
A o njemu pričali da zna
Sve što na svijetu nema -
Ili što ima.

Vraćali su se od njega,
Povijeni od mudrosti,
Kao da su pod tovarima.

Žalili su se zatim svojim ženama:

Teško nama -

Što smo ljudi!

* * *

Davno je umro naš bubnjadžija.

Bubnjao nam je na svadbama kad smo se
Ženili.

Noću -

Kad tišina groblje pokrije,

Kad vjetrovi ne huje,

Može da se čuje

Kako bubnjadžija mrtvima

U bubanj bije.

Tad kao da niko ni umro nije.

Tad razdaljina između njih pod

Zemljom i nas gore

Veća nije
Od dvije
Palice bubnjadžije.

* * *

Pokuca neko noću na moja vrata.
Ništa se zatim ne dogodi, do što se
Još više stavni mrak,
Do što čuh glas:
-Daj mi konak!

Nikoga pred vratima nije bilo.
Nije ni pašče zalajalo -
I znam šta je:
Na naše umrle, kad nam noću
Dođu pred vrata,
Pašče ne laje.

Ti naši umrli - o pusti jadi! - hoće
Da bar jednu noć sa nama živima -
Bar jednu
Prenoće.

Ne čujemo im korak.

Jer sjenke su -

Do kroz mrak:

- Daj mi konak.

* * *

Da li sanjate vi naši stari, vi umrli, o tome

Šta kod nas živih na Šipovicama ima?

Nema ništa kod nas, baš ništa,

Do što dokoni po nebu brojimo zvijezde:

Da vidimo koliko ih ima.

Do što dokoni sjednemo oko ognjišta

I pričamo o vama

Mrtvima.

Nema ništa kod nas, baš ništa,

Do što pobjegnemo pod drvo kad kiša pada -

I tada,

Vi naši mrtvi, vi vrlji,

Zamišljamo kako smo pod

Drvetom

Zaspali na kiši

I umrli.

* * *

Dode naš ratnik iz rata u Grčkoj

I donese grčku tepsiju i po tijelu

Rane.

Žene mu rekoše da mu tepsija

Iz Grčke ne valja, jer je plitka.

Mi mu rekosmo da mu ni rane

Iz Grčke ne valjaju, jer su plitke.

Rekosmo mu:

Mi bi smo ti kod kuće zadali dublje

Rane.

* * *

Taj muž i ta njegova žena su iz Godočelja

U prošnju idu zajedno,

Muž naprijed, žena

Za njim.

Idu putovima svakojakim:

Ravnim, krivim, tankim -

I sve tanjim...

Uvijek jednako: muž naprijed,

Žena za njim.

Gore preko neba isto tako idu

Njihove sjenke: on naprijed,

Ona za njim.

Idu i preko neba putovima

Ravnim, krivim, tankim -

I sve tanjim...

Jedne noći će, može biti uz uštap -

Pasti sa neba zvijezda...

I niko u Godočelju neće znati

Da je to

Iz njihovih ruku

Ispao štap.

* * *

Bili su silni ti naši stari.

Priča se da su jahali gole konje,

Jer su se pod njima lomili samari.

Ako im se na putu našla rijeka,

Oni je preskoči u jedan skok.

Ako im se na putu našlo stablo,

Oni ga iščupaj i baci niz potok.

Priča se da su rano lijegali, a ustajali u zoru.

Da su noć provodili sa po pet, po šest žena.

A djece imali koliko ovaca u toru.

Bili su silni ti naši stari.

Kad u kući zapjevaju, lampa se tulila.

Kad kroz goru zapjevaju, gora se lomila.

Zato danas kod nas ne rastu gore.

Niti se lampe noću pale -

Jer bojimo se da bi iz grobova ustale

Te naše stare budale i zapjevale.

* * *

Imamo silne djevojke u Šipovicama.

Žanju ječam žito i pjevaju,

Pjevaju.

Jeleci im na prsima pucaju.

Košulje im prskaju.

Kidaju se petlje.

Ne mare za jeleke.

Ne mare za košulje.

Pjevaju, pjevaju naše

Djevojke

Iz Šipovica.

Ječam žito žanju.

Tako danju...

A noću izađu na mjesječinu,

Po zelenoj, po rosnoj travi popadaju,

Prstima prsa pršte,

Iz kose kidaju uvojke

I vrište, vrište od muke što su

Djevojke

Iz Šipovaca.

* * *

Znam -

Znam da se u ovu kasnu jesen,

U prekasnu jesen

Na Šipovicama šipci crvene.

Da hoće vjetar bar malo - bar malo

Njihove boje nanijeti na mene,

Na ruke,

Na lice -

Jer vidim da se ove jeseni

Posljednji put za mene

Crvene

Šipci iz Šipovica.